ahmet el kudsî

ARAP DÜNYASINDA MİLLİYETÇİLİK VE SINIF MÜCADELESİ

KÖZ YAYINLARI

Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri

Ahmet El KUDSİ

Çeviren :
Orhan KOÇAK

★ KÖZ YAYINLARI

Birinci Baskı : Ekim 1975

KÖZ YAYINLARI
Çatalçeşme Sok. Üretmen İş-Hanı 405
P.K. 40 — BEYAZIT - İSTANBUL

Bu kitap Kardeş Matbaasında dizilmiş.
ER-TU Matbaasında basılmıştır.
Kapak baskı : Kelebek Matbaası

ARAP DÜNYASINDA MİLLİYETÇİLİK VE SINIF MÜCADELELERİ

Hiç kuşkusuz Arap kamuoyu, Filistin'de olup biten herşeye karşı son derece duyarlıdır. Nasıl başka türlü olsun? Fas'ın Atlantik kıyılarından Basra Körfezine, Akdenizden Sahra'nın ortasına ve Yukarı Nil'e kadar seksen milyondan fazla insan özünde farksız bir dili konuşuyor, aynı radyo programlarını dinliyor, aynı kitapları okuyor ve aynı filmleri seyrediyor. Üstelik zamanımızda da hepsi aynı Avrupa emperyalizmi tarafından ezilmişler. Ama bu insanlardan herhangi birine milliyeti sorulduğu vakit, hiçbiri ya da çok azı kendiliğinden «Arap» cevabını verecektir. Bunun yerine, «Faslı», «Mısırlı», «Yemenli» gibi bir şey söyleyecektir. Bu insanlar, günümüz Arap milliyetçiliğinin ideologlarının öne sürdükleri gibi tek bir «ulus», «oluşum sürecinde» olan bir Arap ulusu mudurlar? Yoksa ortodoks Komünizmin eskiden beri iddia ettiği gibi, birbiriyle ilişkili onbeş ayrı ulus mudurlar? Filistin'e karşı tavırları sadece duygusal mıdır, yoksa emperyalizmin ve İsrail'in oynadıkları rolün sonucu olan bir yaşayan politik dayanışmanın açık ya da bulanık bir bilincine mi dayalıdır?

Arap dünyasında ulus sorunu, ister burjuva ister «Marksist», bir doğma meselesi değildir. Emperyalist sömürüden kurtuluşun temel sorunlarını ört-

meye yarayan «önemsiz bir mesele» de değildir. Sınıf mücadelesinin çerçevesi ulusal bir çerçevedir ve bu bölgenin halklarının maruz kaldığı baskı sadece «ekonomik» değil, aynı zamanda ulusal bir baskıdır.

Ulusallık olgusunu, bu olgunun iyice özel bir görünümüyle özdeşleştirmek adet olmuştur. Bu görünüm, kapitalizmin gelişmesiyle, görece türdeş, idari ve politik bakımdan merkezileşmiş ve ekonomik bakımdan birleşmiş ulus - devletlerin yavaş yavaş oluştuğu Avrupa tarihinin verdiği görünümdür. Bu ulusların tarihsel kuruluşunda burjuvazi, birleştirici, hakim sınıf ve ideolojinin oluşturucusu rolünü oynamıştır. Bir ulusun varoluşu için gereken beş koşulun Stalin tarafından verilen tanımı (1), bu tarihsel deneyimin kusursuz bir özetini getirir.

Ama bir kere Avrupa tarihinin alanını terkettikten sonra, Stalin'in ulus teorisinin dayandığı kavramlar, gerçekliği açıklamaya yetmemektedir. Bu teori ulusun kapitalizm tarafından, ya da daha kesin bir deyişle ulusal kapitalizm tarafından üretilmiş toplumsal bir olgu olduğunu varsayar, çünkü ulusu kuran ulusal burjuvazidir. Bu nedenle, bu teoriye göre, dünya kapitalist sisteminin merkezinin dışında, yerli burjuvazinin burjuva devrimiyle ulusal otoritesini kurduğu bölgelerin dışında uluslar yoktur. Başka yerlerde uluslar, ya da en azından bütünüyle oluşmuş uluslar yoktur. O zaman, kapitalizm öncesi dünyadaki, eski bir devlet birliği geleneğiyle gerçek bir dilsel ve kültürel birliğin raslaştığı toplumsal gerçekliklere ne diyeceğiz? Binlerce yıllık tarihiyle Mısır

(1) Bu tanım, düzenli bir topluluk, ortak bir dil, toprak, ekonomik hayat ve ulusal kültür öğelerine dayanıyordu.

dil ve kültür bakımından her zaman birliğe sahip olmuştur; ve kısa yozlaşma dönemleri dışında, politik bakımdan da birlik içinde olmuştur. Eğer bir (burjuva) ulus değilse bu, hiç kuşkusuz sadece «halkların» türdeş ve uzvi olmayan bir kümelenmesi de değildir. Üstelik daha önce birleşmiş ve merkezlleşmiş devletler halinde örgütlenmemiş ve kültürel ve dilsel birlikten yoksun bölgeler bile, koloniler ve yarı bağımlı ülkeler olarak uluslararası kapitalist sistemle, bütünleşmelerinin sonucunda, az ya da çok, birliğe kavuşmuşlardır. Bu birleşme bir ulusal burjuvazi tarafından yürütülmemiştir ama, gene de önemli bir toplumsal olgudur.

Bu açıdan, «Arap dünyası»nın yapısı nedir ve nasıl tanımlanabilir? Eski Dünya'da Muson Asyasından Atlantik'e kadar kuşak gibi uzanan bir yarı çöl bölgesinde bulunmaktadır. Avrupa'dan Akdenizle, Kara Afrika'dan Sahra Çölüyle, Türk ve Fars dünyalarından da Torosların, Kürdistan'ın ve Batı İran'ın dağ kitleleriyle ayrılarak, bu bölge içinde kesin, açıkça sınırlanmış bir kesiti kaplar. Arap dünyası, genel olarak bu yarı çöl bölgenin tümünü kaplayan ve dört grup halka (Araplar, Türkler, İranlılar, Hint-Afganlar) bölünmüş olan İslam dünyasıyla özdeş değildir. Bu İslam dünyası, yarı kurak kuşaktan Musonlar Asyasına (Bengal, Endonezya) ve yakın sayılabilecek zamanlarda da Kara Afrika'nın belli bölgelerine doğru, çok küçük ölçüde taşmıştır. Arap dünyası etnik bir olguyla da bir tutulmamalıdır, çünkü Araplaşma farklı kökenli ve farklı ırksal nitelikteki insanları bu bölgede karıştırmıştır. Arap dünyası, bütün tarihinin çok kısa bir döneminde, sadece iki yüz yıl süreyle, görece merkezileşmiş bir politik varlık oluşturmuştur. Üstelik, o dönemde (miladi 750 ve 950 yılları

arasında, Emeviler ile ilk Abbasiler çağında) dilsel birlik bugünkünden çok daha az ilerlemişti. Bundan sonra Arap dünyası görece istikrarlı yöresel politik varlıklara bölündü ve bunlar da Osmanlı boyunduruğuna, yani yabancı bir yöneticiye bağlanıncaya kadar biraraya gelmediler (o zaman bile çok yüzeyde kaldı bu birlik).

Şu halde Arap dünyası «akraba» diller konuşan bir halklar kümesi midir? Eğer bu gerçekten böyleyse, nasıl Romans Dilleri ortak bir Latince temelinden evrimle Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, v.b. ye dönüştülerse, Arapların **konuştuğu** dillerin göstereceği evrim de artan farklılaşma yönünde olmalıydı. Ama gerçekte Arap dillerinin evrimi tam ters yönde olmuştur: «yazı» dili Latince gibi ölü bir dil olma yolunda değildir, tam tersine bir bütün olarak Arap dünyası tarafından konuşulan dil haline gelmektedir. Bu, dünyanın bu parçasının evrimiyle ilgili olasılıklar açısından çok önemli, küçümsenmesi yanlış olan bir olgudur. Nitekim, Arap ülkelerindeki sınıf ve anti emperyalist kurtuluş mücadelesi, bu karmaşık ve evrim içindeki «ulusal» çerçevede ilerlemektedir; «Filistin sorunu» da bu genel planın içine yerleştirilmelidir. Arap dünyasının toplumsal biçimlenmelerinin yer aldığı ve sınıf mücadelesinin sürdüğü ortam bu «ulusal» çerçevedir.

Şimdi, Arap ülkelerinin türdeş bir bütün oluşturmayışları da tam bu koloni öncesi toplumsal formasyonları için söz konusudur. Yalnız bir çok yabancı arasında değil çok fazla Arap Marksisti arasında da benimsenen bir **kırsal** ve **feodal** Arap dünyası tanımı, aşırı basitleştirilmiş bir Marksizm türünden çıkan ve hiç bir bilimsel temeli olmayan basmakalıplardan biridir. Gerçekte, Arap dünyası Orta Çağ

Avrupasından çok farklıydı. Üstelik, bugün de her zaman olduğu gibi, bu Arap dünyası içinde birbirlerinden toplumsal yapı ve siyasi-ekonomik örgütlenme bakımından ayrılan üç bölgeyi seçebiliriz: Suriye (yani, bugünkü Suriye, Ürdün, Lübnan ve İsrail devletleri), Arabistan ve Irak'ı kapsayan Arap Doğusu (Arapçada **El Maşrık);** öte yanda da, Libya'dan Atlantik okyanusuna kadar uzanan ve bugünkü Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletlerini kapsayan Arap Batısı (Arapçada **El Mağrip).** Bu grupta sadece Arap dünyasını ortasından ayıran Mısır bir **köylü** uygarlığı olmuştur ve hâlâ da öyledir (bir feodal toplum demiyorum), buna karşılık Maşrık'ın ve Mağrip'in toplumsal formasyonları, özünde, toprak ekicilerine dayanan formasyonlar olmamıştır. Çokça unutulan bir gerçek, bu yarı kurak kuşakta tarımsal faaliyetin son derece zayıf kaldığıdır. Bu yüzden, Mısır'ın dışında, ekicilerden alınan artık genellikle çok düşük kalmaktadır. Tarımsal üretim teknikleri zorunlu olarak geri, tarımsal emeğin üretkenliği çok düşük, tarımsal topluluğun hayat standardı geçinme düzeyine çok yakındır, dolayısıyla bu topluluğun toplumsal örgütlenme biçimleri de kaçınılmaz olarak ilkel komünizmle nitelenir. Bir «feodal» sınıf yapısını ya da parlak bir medeniyeti mümkün kılacak bir artık'ın elde edilmesi için yeterli bir temel yoktur.

Ama gene de, Mağrip ve özellikle Maşrık parlak, zengin ve üstelik son derece **kentsel** nitelikli uygarlıkların yatağı olmuştur (bu, Arap dünyası hakkındaki çoğu kafa karışıklıklarının kaynağıdır). Bu «mucize» **nasıl meydana** gelebildi? Bu kurak bölgedeki tek geniş ve gerçekten tarımsal vaha olan zengin Mısır zamanımıza kadar, kadim medeniyetinin bü-

yük dönemlerinde bile, görece az kentleşmiş bir köylü ülkesi olarak kalmışken, daha az kadim olmayan tarihinde aynı ölçüde parlak dönemlere sahip olan Maşrık'ın her zaman bir büyük kentler bölgesi olması «garipliğini» nasıl açıklayacağız? Sınıf mücadelesinin koşullarına ilişkin olarak, bu «garipliğin» günümüzde bile hissedilen sonuçları nelerdir?

Arap dünyasını soyutlanmış bir halde değil de, Eski Dünyadaki belli başlı medeniyet alanları arasında büyük bir geçiş kuşağı, bir çeşit dönel platform olarak anlamaya çalıştığımızda, bunun aslında esrarengiz bir yanı olmadığı görülecektir. Tarımsal açıdan kaçınılmaz olarak yoksul kalan bu yarı çöl kuşak, daha önce de söylediğim gibi Arap dünyasını ikiye böler ve tarıma dayanan üç bölgeyi birbirlerinden ayırır: Avrupa, Kara Afrika ve Muson Asyası. Bu nedenle, Arap bölgesi, ortadaki aracı olma durumuyla, birbirleri hakkında doğrudan bir bilgileri olmayan tarımsal toplulukları ilişkiye geçirirken her zaman ticari bir işleve sahip olmuştur. Kendi medeniyetinin yükselmesinin temeli olan toplumsal formasyonlar her zaman ticari nitelikte olmuşlardır. Bununla şunu demek istiyorum: büyük kentlerin canlılığını sağlayan esas artık, bölgenin kendi kırsal sakinlerinin sömürülmesinden değil (bu ikinci planda kalmaktadır), aracılıktaki tekelci rolünün ona sağladığı uzun mesafeli ticari faaliyetlerin kârından, yani son tahlilde. başka medeniyetlerin egemen sınıflarının kendi köylülüklerinden aldıkları artıktan gelmiştir.

Bu «ticari» toplum modeli, günümüze, 1914-1918 savaşına kadar Maşrık'ın özelliği olmuştur. Daha sonra Arap dünyasının bu bölgesinin emperyalist dünya ile bütünleştirilmesi (Osmanlı döneminde çok

yüzeyde kalmış bir olay), Irak'ın sınıf yapısında belirleyici değişikliklere yol açacak ama Suriye ile Filistin'de pek önemli bir değişiklik yapmayacaktır. Arap Doğusu «burjuvazisinin» emperyalistlere (İngiliz, Fransız ve daha sonra da Amerikan) ve «Filistin sorununa» karşı tavrını tahlil etmek istediğimiz zaman bu toplumların yapısını ve kapitalist sistemlerle bütünleşme yollarını hesaba katmak zorundayız; çünkü bu olgular bölgenin siyasi hayatının bir çok yönünün anlaşılmasında bugün de belirleyici bir öneme sahiptirler. Arap dünyasının öbür yanında, Mağripte de bu toplum modeli, Fransa tarafından kolonileştirilene kadar, bölgenin özelliği olmuştur. Ancak, daha önce başlayan ve Maşrık'ın maruz kaldığından daha derinlere inen bu kolonileşme bugünün Mağrip'inde belirleyici değişikliklere yol açacaktı. Bu iki bölge arasında, dünya kapitalist sistemi ile yalnız daha değişik bir yoldan değil aynı zamanda çok daha sıkıca bütünleşmiş olan Mısır, vergi veren bir köylü toplumu olmanın tek istisnasını meydana getirmeye devam edecekti.

İslam, Arabistan çölünde, Doğu Roma İmparatorluğu ve İran'la Güney Arabistan, Etiyopya ve Hindistan arasında büyük ölçekli ticaret yapmak üzere örgütlenmiş bir uzun mesafeli göçebe nüfusun içinde doğdu. Hicaz'ın kentsel tüccar cumhuriyetlerinin varlığını mümkün kılan, bu ticaretten elde edilen kârlardı. Bu kentlerin, yarı serf bir temel üzerinde sömürdükleri küçük kırsal sulak bölgeler üzerindeki egemenlikleri, yönetici tüccar sınıflar için başlıca gelir kaynağı değildi. Göçebelerin pastoral asgari geçim ekonomisine gelince, bu ticari faaliyetle yanyana yaşıyor ve ona insan ve hayvan sağlıyor ama hiç bir artık katkısında bulunmuyordu. Böylece, bir-

birine bağladığı Doğu Roma ve Muson ülkeleri medeniyetlerinin varlığı, çöl medeniyetinin önşartıydı. Eğer her hangi bir nedenle, uzun mesafeli ticaret faaliyetinin kaynaklarını besleyen artık kuruyacak olur ya da ticaret yolları değişirse, çöl ölürdü. Bu, tarih boyunca bir çok defa meydana geldi; her defasında da, çöl insanları fatihler haline gelerek hayatlarını sürdürmeye çalıştılar. Maxime Rodinson'un bölgenin yedinci yüzyıldaki tarihsel koşullarının tahlilinde gösterdiği gibi(2), İslam bu tür bir hareketin bir örneğini verir.

«Uygar Dünya»nın Araplar tarafından ilk fethedilen kesimi Verimli Hilal denilen bölgeydi (Arabistan Çölünün kuzey sınırındaki Suriye ve Irak toprakları). Araplar burada tanıdıkları bir toprak üzerindeydiler, çünkü Kadim Doğu'nun toplumları da çok büyük ölçüde kendileri gibi ticari topluluklardı. Şüphesiz, bu yarı kurak kuşakta bir takım köylüler vardı, oysa bu kuşağın güneyinde hemen hemen hiç köylü yoktu. Bunlar, biçare varoluşlarını sürdürebilmek için yeterli yağmurun bulunduğu Lübnan tepeliklerine, Cebel Ensariye, Toroslara ve Kürdistan'a bağlanan dağ köylüleriydi. Ama bu kırsal alanlar yoksuldu, parlak bir medeniyet için gerekli olan artığı sağlayamayacak kadar yoksuldu. Bu nedenle, bağımsızlıklarını kıskançça ve çok etkili bir biçimde koruyan görece tecrit olmuş ve köy topluluklarında örgütlenmiş «ilkel» toplumlar olarak kaldılar bunlar. Medeniyet iki istisnai bölgede yükseldi: Mezopotamya ve Akdeniz kıyısı. Mezopotamya, Fırat ve Dicle'nin sağladığı istisnai doğal koşullar sayesinde, ilk gerçek tarımsal medeniyetin gelişmesini görmüştü.

(2) Maxime Rodinson. Hz. **Muhammet** Gün Yayınları

Burada da, çevredeki kırlardan alınan artık'a dayalı, Mısır'dakine benzer bir medeniyet yaratılmıştı. Çölün sınırında yerleşmiş bütün tarımsal medeniyetler gibi, barbarlar tarafından yok edilmenin sürekli tehdidi altında yaşıyordu. Gerçekten de, on ve onbirinci yüzyılların Türk-Moğol istilalarından sonra barbarlar tarafından kesin olarak yok edilecek ve ancak 1918 den sonra Britanika Paktı'nın kalkanı altında yeniden doğabilecektir. Batıya doğru, Akdeniz kıyısında tarımsal mucize mümkün olmadığı için, kıyı devletleri Fenike ve Suriye, gelirlerini gemi ya da kervan yoluyla uzun mesafeli ticaretten çıkaran devletlerden başka bir şey olamamışlardır. Bu nedenle çölden gelen Araplar burada kendilerini evlerinde hissetmişlerdir ve yeni başkentlerini, yani Emeviler başkentini, Şam'da kurarak Medine'nin tüccar medeniyetini Kuzeye kaydırmışlardır. Böylece iletişim yollarının kontrolunu yeniden ele geçirerek büyük ölçekli ticaretten yine kâr elde edebildiler ve bu yoldan uygarlıklarını yeniden canlandırabildiler.

Verimli Hilal'in birliği Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar gerçekten parçalanmayacaktır. Ama bu, çeşitlilik içinde birliktir; ne var ki hiç bir zaman gerçekten «kültürel» olmayan, etnik hiç olmayan bir çeşitlilik. Bölgedeki insanların karışması o kadar eskiye gider ki, böyle zayıf bir temel üzerinde bir halkı bir başkasıyla karşılaştırmak boşunadır. Özü, ayırdığı bölgeleri birbirleriyle ilişkiye geçirirken gördüğü ticari işlev olan böyle bir medeniyetin ayırıcı niteliği, diyalektik olarak birleştirici ve parçalayıcı olmasıdır. Birleştirici, çünkü insanların hiç durmadan bir yerden bir yere gitmesine ve böylece geleneklerin ve dinlerin iletilmesine, bir gezgin **lingua franca**'sının (eskiden Akdeniz kıyılarında konuşulan İtalyanca'dan

bozma uluslararası ticari dil) oluşmasına yol açar. Parçalayıcı, çünkü rakip tüccar kentlerin rekabetine dayalıdır.

Burada esas olan olayların ayrıntılı bir sıralanması değildir; önemli olan tek bir resmi siyasi otoritenin varlığı ya da yokluğudur. Eğer bu otorite güçlüyse tüccar kentler arasındaki rekabete sınırlar koyacak ve genellikle başkentin önde gelmesini sağlayacaktır. Emevilerin merkezi Şam'da olan, ve daha sonra da Abbasiler'in merkezi Bağdat'ta olan devletleri böyleydi. Otoritesini güvence altına almak için devlet çevredeki göçebelerden kolayca topladığı paralı bir ordu beslemek zorundaydı. Köylülere gelince, onlar kendi dağlarında yalnız kalmaya çalıştılar ve her zaman kentlilerden ve toprağının başında bulunmayan mal sahiplerinden (tüccarlar, saraylılar, v.b.) oluşan toprak sahiplerine, sadece kentlere yakın yerlerde, ya da bir istisna olarak, «roma» tipi ticari, köle emeği ile çalışan plantasyonlar (büyük çiftlikler) halinde örgütlenmiş Aşağı Irak'ta yarı serf bir bağımlılık içine düştüler. Böylece, oniki yüzyıl boyunca Verimli Hilal aynı zamanda hem birleşmiş hem de bölünmüştü. 700 le 1900 arasındaki bu oniki yüzyıl boyunca bu bölge, Bizans ve Batı Avrupa'yı Hindistan ve Çin'e bağlayan ticaret akımlarına bağlı olarak, hem parlak dönemler hem de çürüyüş ve çöküş dönemleri gördü.

Verimli Hilal hızla Araplaştı. Zaten şu ya da bu çeşit bir **lingua franca**'ya her zaman alışkındı. Daha İslam istilasının eşiğinde bir Hiristiyan bölgesi olarak Arami dili (eski Suriye dili - ç.) ile dilsel birliğe ulaşmıştı. Kendisi de bir Sami dili olduğu için Arami dili, büyük bir zorluk çıkarmadan yerini Arapçaya bırakabildi. Eğer sadece şive farklılıklarını ve

mahalli halk deyimlerini ayrı bir dil sayarak sahte bir «arı dilcilik»i benimsemezsek, bölgenin dilsel birliği gerçekte yüzyıllardan beri tamamlanmış bulunuyor. Üstelik, bu bölgede konuşulan çok arı bir Arapça biçimidir, ve Kudüs'ten Türkiye sınırlarına kadar «Suriye» şivesi denilen aynı şive geçerlidir. Filistin bu Maşrık'ın bir parçasıdır, o kadar. Bu bölge halklarının aynı kültürel varlığa ait oluşları duygusu, burda çok güçlü bir duygudur.

Maşrık'ın çok derin kültürel birliği, çeşitli şehirler ve çeşitli küçük kırsal dünyalar arasında farklılığın olmadığı anlamına gelmez. Burada, kırsal bölgeler 12 yüzyıldır birbirlerinden tecrit olmuştur ve önemli bir ekonomik ya da politik ağırlığa sahip değildir. Kendilerine hakim olmak isteyen imparatorluk otoritesine hem silahlı hem de dini direniş göstermişlerdir. İşte bu yüzden Maşrık'ın gerçekten kırsal olan kesimleri, dini açıdan muhalif bölgelerdir; örneğin, Marunî Hıristiyanlarla Şiiler arasında bölünmüş Lübnan dağları, Suriye'de Alevi bölgesi olan Cebel Ensariye ve Cebel Dürzi, Şii nüfusuyla Aşağı Irak. Müslüman dünyayı çok önceden bölmüş olan Şii mezhebi, dağların özgür topluluklarında kendine uygun bir toprak buldu. Bu koşullarda, «resmi» Sünni doktrininden çok daha özgür, daha eleştirel ve hatta eşitlikçi bir anlayış geliştirdi. Şiiliğin aşağı Irak'ta isyan eden köle köylülerinin ideolojisi olmasının nedeni budur (Karmatiler isyanı).

Burada «feodalizmden» sözedemeyiz; Arap Doğusu'nun feodal olduğu düşüncesi, gerçekliğe hiç uymamaktadır. Büyük ölçekli ticaretin zayıfladığı dönemlerde, kentlilerin daha kolayca hakim olduğu ve böylece, uzun mesafe ticaretindeki gelir kayıplarını köylülerden alınan haraçla kapatabildikleri

düzlük bölgelerde «yarı feodal» biçimler gelişmiştir. Bekaa, Filistin, Humus, Hama ve Merkezi Irak düzlükleri zaman zaman özellikle uzun bir ticari gerileme dönemi olan Osmanlı döneminde (1500'den sonra), bu şekilde açgözlü toprak sahiplerinin denetimi altına girmiştir. Çok daha sonra, 1950'lerden itibaren, tarımsal bölgelerin sulama çalışmalarıyla mümkün kılınan modern sömürüsü, latifundia'lar tarafından kaplanan alanı genişletecektir. Bu olguya daha sonra döneceğim.

Bununla birlikte, burada önemli olan kır değil kenttir. Ticaret gerilemeye başladığı zaman korkunç büyük kentler doğmuştur; Antik Çağın, Orta Çağın ve kapitalist dönemden önceki yeni çağın bu en kalabalık kentleri Batı'nın kentlerinden çok daha önemliydi. Halep, Şam, Bağdat, Basra, Antakya ve ötekilerde yüzbinlerce kişi yaşıyordu. En yüksek dönemlerinde bu kentler bölgenin beş milyonu aşkın nüfusunun büyük bir çoğunluğunu barındırıyordu. Oysa yirminci yüzyılın başında bu rakam daha düşük olacaktır. Bu kentler çevrelerinde bir yığın sanatkar ve memurla birlikte her zaman sarayların ve tüccarların merkezi olmuştur. Bunlar da, Orta Çağ Batısında kendilerine benzeyen İtalyan ve Hanseatik Lig kentleri gibi, **tüccar** kentleriydi. Bu kentlerde zenginliğin para halindeki birikimi, medeniyetlerinin parlaklığını gösteriyordu. Ama bu birikim kapitalizme yol açmadı, çünkü tecrit olmuş kırsal alanlar «feodal»leşmemişti ve bu yüzden de kapitalizmin doğuşu için şart olan proleterleşme süreci başlayamıyordu. Bu şekilde ticari olan ama kapitalist olmayan karakterlerini koruyan Maşrık kentleri, birbirleriyle rekabet eden bir küçük dünyalar grubu oluşturdu; bunların çok gelişmiş zenaat ürünleri de tüccarları-

nın seyahat ettikleri uzak pazarlarda çıkış buluyordu. Bu egemen kentsel dünyanın kültürel birliği, hiç kuşkusuz çok belirgindi; bu şehirler Arap-islam kültürünün merkezleri, Sünni ortodoksluğunun kaleleriydi.

Arap dünyasının öteki ucunda, Mağrip'te tamamiyle aynı yapılar bulunacaktır. Orada, çok eski zamanlardan beri göçebeler ve ekiciler denizle dağlar ve büyük çöl arasında sıkışmış bir dar toprak şeridine sahip olmak için biribirleriyle mücadele etmişlerdir. Roma İmparatorluğu, bütün **limes** (imparatorluk sınırı) boyunca kaleler ve kışlalar dikerek, daha güneye, Berberi ekicilerin bölgesine ilerlemiş ve gene Berberi olan göçebelerin ve yarıgöçebelerin dolaşıp durduğu topraklara el uzatmıştı. Zaten, Arapların gelişinden önce de, Roma İmparatorluğunun zayıflaması, göçebelerin ekili topraklara sokulmasına yol açmıştı. Bölgeye gelen Araplar da, kendilerinden önce gelenlerle aynı direnişi gördüler ekicilerden. Ama Araplar ekicileri kendilerine bağımlı kılmakla çokça ilgilenmediler. Ekicilerin saklandıkları bölgeler olan dağ kitlelerinde durmayarak kentler kurdular. Doğu'dakiler gibi bu kentler de, ekicilerden alamadıkları artık'ı uzun mesafeli geniş ölçekli ticarette bulmuş olmasalardı, hayatlarını sürdürüp zenginleşemezlerdi.

Araplar ticaret gelirlerinin peşinde, hem Akdeniz boyunca hem de Sahra'nın içinden, gittikçe daha uzaklara sürüklendiler. Güneye doğru ilerlerken göçebe Berberilerle karşılaştılar; bunlar da kendileri gibi, gelişen bir ticaretin kervan tüccarları haline gelmek istiyorlardı. Bu yüzden Berberiler, Arapların

kentsel medeniyetinden pek fazla çıkarları olmayan köylülere göre çok daha hızlı ve bütün bütüne Araplaştılar. Sosyal bilimlerin kurucusu olduğuna inandığımız İbni Haldun, bu şaşırtıcı bilimsel zihin, «ortaçağ» Mağribinin bu toplumsal formasyonlarının kusursuz bir tahlilini vermiştir. Haldun, bugünkü Arap dünyasındaki bir çok tarihçi ve sosyoloğun (gerek burjuva, ve ne yazık ki, gerekse Marksist) kıskanabileceği bir zeka ve kesinlikle, bu formasyonların bölgenin köylülerinden alınan artık'a değil büyük ölçekli ticaretten elde edilen kârlara dayandığını gösteriyordu. Mağribin bütün büyük devletleri altın ticaretine, Batı Afrika'dan gelen altına dayanarak kurulmuştu. Gerçekten de Amerika'nın keşfine kadar Batı Afrika, yüzyıllar boyunca Eski Dünya'nın batı bölgelerinin, Roma İmparatorluğunun, ortaçağ Avrupasının, Kadim Doğunun ve Arap dünyasının başlıca altın kaynağı olmuştur. Altın ticareti Sahra'nın kuzeyinde Elmurabıd ve Elmuvahit devletlerini ve başkalarını, büyük çölün güneyinde de Gana, Mali ve Songhay devletlerini besledi. Bu toplumsal formasyonların yapıları o kadar birbirlerine benziyordu ki, İbni Haldun (ve İbni Batuta gibi zamanın Arap gezginleri) hepsini aynı modele dahil etti.

Kentlerle göçebeler arasındaki ittifakla birlikte köylülerin medeni devletin dışında tutulması, Verimli Hilal'in olduğu kadar Mağrip medeniyetinin de karakteristik yönüdür. Mağrip'teki Fransız sömürgeciliğinin ideologları bu özellikleri ırklar, yani Berberiler (köylüler) ve Araplar (göçebeler) arasındaki çatışmayla açıklamaya ve Mağribin çöküşünü, bu medeniyetin temelindeki tarımı ve tarımsal tesisleri yıkan göçebe Arapların yağmalarına bağlamaya çalıştılar. Benzer «açıklamalar» Arap Doğusuna ilişkin olarak

da ortaya sürüldü; burada da çöküş göçebelerin yaptığı yıkıma bağlandı. Ama bu sav bizi kandırmıyor, çünkü Doğu'da olduğu kadar Mağrip'te de Arap medeniyetinin parlak dönemleri, tarımsal alandaki büyük başarılarla değil ticaretin ve kentlerin zenginleşmesi ile belirlenmişti ve genellikle bu dönemlerde, ticaretin bolluğu ile bağlantılı olarak, her iki bölgede de hiç bir zaman çok önemli olmayan köylülüğün zararına büyük göçebe kabilelerin hakimiyeti öne çıkıyordu.

Ticaret yollarının kaymasıyla Mağrip'te çöküş başladı. Bu yollar Batıdan Doğu'ya kayarken, Sahra'nın kuzeyinde ve güneyindeki medeniyet merkezlerinde de batıdan doğuya doğru bir kayma olduğunu görüyoruz. Nitekim, ilk önce kuzeyde Fas, güneyde de Gana ve Mali devletleri vardı; sonra altın yolları Tunus'a, daha sonra da Mısır'a doğru kaydı, güneyde Songhay ve Hausa devletleri gelişti. Mağrip'te de yaban köylüler Berberi dil ve kültürüne sarılarak özerkliklerini korudular; aynı şekilde, Arap Doğusunda dil bakımından Araplaştırılmış köylüler de dini ayrılık yoluyla özerkliklerini sürdürmeye çalıştılar.

Mısır'ın tarihi bir hayli farklıydı. Bu ülke Araplaşmasından önce de sonra da, her zaman bir **köylü** ülkesi olmuştur. Bu masallara konu olmuş çok verimli vaha dünyanın en eski halklarından birini besler. Hakim sınıflar tarafından köylü halktan büyük bir artık alınabilmiş ve bu da medeniyetin temelini yaratmıştır. Burda hem «doğal» nedenlerle (büyük ölçekli sulama tesislerini örgütlendirme ihtiyacı) hem de Mısır vahasını göçebelerden gelecek tehlikeye karşı korumak için, devlet merkezileşmesi erken ve

aşırı bir biçimde ortaya çıktı. Varlığını sürdürebilmek için Mısır hep kendi içine çekilmiş olarak yaşamaya çalışmış ve göçebelerin saldırılarına karşı koyabilmek için sayıca çokluğuna güvenmiştir. Mısırın Nil vadisinin dışında toprak fethetmesi de göçebelerin ve yarı göçebelerin topraklarının kalbinde (doğuda Sina ve Suriye'de, batıda Libya'da) garnizonlar kurarak köylü medeniyetini daha iyi korumak amacını taşımıştır. Ama Mısır'da Helenistik döneme kadar büyük ticaret kentleri olmamıştır. Firavunların başkentleri tarlalar ortasında, çok yoğun nüfuslu kırsal alanlarda kurulmuştur.

Demek ki Mısır'daki «geleneksel» toplumsal formasyon tipi Maşrık ve Mağrip'inkilerden çok farklı olan temellere dayanıyordu. Maşrık ve Mağrip'in yaban köylüleri özerkti, medeniyetle pek bütünleşmemişti ve üretici güçlerinin gelişmesi çok düşük bir düzeydeydi. Ayrıca, büyük ölçüde köy komünleri içinde örgütlenmişlerdi. Mısır köylülüğü bu aşamayı dört bin yıl önce arkada bırakmıştır! Mısır'daki formasyon, kentlerin ve tüccarların çoğunlukta ve üstün olduğu bir türde değil haraç ödeyen bir köylülüğün bulunduğu kırsal türdedir. Köylülerin, köy komünlerindeki nisbi özerkliklerini koruyan «gruplar» olarak değil, küçük aile birimleri halinde «bireysel» olarak baskı altına alındığı bu haraç ödeyen formasyon, böylece kendi başına sahici bir feodalizm biçimine doğru evrim gösterir. Mısır'ın bir çok bakımdan benzediği Çin'deki feodalizmi andıran ve benim gelişmiş bir haraç ödeyen formasyon adını vermeyi tercih ettiğim bu feodalizm, Batı'nın feodalizminden sadece devletin merkezileşmiş olmasıyla, artığı alan hakim sınıfın güçlü bir devlet içinde örgütlenmiş olmasıyla ayrılır.

İskender'in istilasından sonra Mısır büyük ölçekli ticarete dayanan imparatorlukların bir parçası haline geldi; Helenistik dünyadaki, Bizans dünyasındaki ve nihayet Arap dünyasındaki durumu buydu. Bu imparatorlukların parlak dönemlerinde uzun mesafeli ticaret yolunda giderken, Mısır kentsel ticari medeniyet tecrübesini yaşadı. Ama bu medeniyet, hayatlarını sağlayan uzun mesafe ticareti gerilemeye başlayana kadar gerçekten Mısırlılaşmayan saray ve tüccar kentlerinde kurulmuş «yabancı» bir şey olarak kaldı; bu durum çok tipiktir. Yunan döneminde İskenderiye, Arap döneminde Fostat ve daha sonra da Kahire böyle kentlerdi. Kırsal Mısır'ın dünyası bütün bunların dışında kaldı. Onun için tek değişen şey, eskiden Firavun'un çevresindeki ulusal hakim sınıfa ödediği artık'ı şimdi yabancı saraylara vermesiydi.

Gene de, Mısır dil bakımından Araplaştı. Ne var ki, oldukça geç, tam Arapların ticaret imparatorluğunun **varlık nedenini** kaybetmeye başladığı bir sırada oldu bu. Bunun üzerine ülke bir kere daha kendi içine kapanmak zorunda kaldı ve Arap hakim sınıflar da köylülerle daha çok «ilgilenerek» Mısırlılaşmak durumunda kaldılar. Köylüler biraz yavaş olmakla birlikte İslam'ı benimsediler ve gene ağır ağır Arapçayı da kabul ettiler (Kıpti dilinin yokoluşu bir kaç yüzyıl aldı). Bununla birlikte, Mısır halkı Araplaşırken kendi ayrılığının bilincine bağlı kaldı. Onlara göre «barbarlar»la eşanlamlı olan **«Arap»** adını hiç bir zaman benimsemediler ve kendilerini hep «Mısırlı» olarak tanımladılar. Ve Mısır özgünlüğünü dilsel düzeyde değil (Mısır'da konuşulan Arapça, şive farkı hariç, Maşrık'ın Arapçasından çok farklı **değildir)** kültür ve değerler düzeyinde korudu; Mısır hep köy-

lü değerlerine bağlı kaldı.

Mısır'ın güneyinde Sudan hem Kara Afrika'ya hem de Arap dünyasına aittir. Bu ülkenin kuzey kısmında, Mısır'dan değil doğudan, Kızıl Deniz kıyılarından gelen ve bölgenin kara derili yerlileriyle evlendikleri anlaşılan göçebe Arap kabileleri bir göçebe hayvan yetiştiricileri medeniyeti kurdular. Ayrıca, sadece Müslümün olmakla kalmayıp Arap dilini de benimseyen bu göçebeler Mısır'la güneydeki bölgeler arasında ticaret aracılığı görevini yaptılar. Buna karşılık Sudan'ın merkezi bölgeleri, bütün Kara Afrika'nın ortak yapısı olan köy klanları topluluğuna dayanan geleneksel tarımsal medeniyetlerini koruduldular. Bu kara derili insanlar, bir istisna olarak, Arap dilini benimsediler; oysa başka yerlerde, Batı Afrika'da, aynı türden gruplar Araplaşmaksızın yalnız Müslümanlığı benimsemişlerdi. Kuşkusuz bu Araplaşma Kuzeyli göçebe Arapların bu topluluklar üzerinde kurdukları uzun süreli ve tam egemenlikten ileri geliyordu. Daha sonra, ondokuzuncu yüzyılda, Mehmet Ali Paşa'nın (1810 - 1848) zamanından onu izleyen Hidivlere sonra da İngiliz işgaline (1882) ve Mehdi'nin yönettiği ayaklanmaya (1882-1898) kadar Mısır'ın yaptığı fetihler bu egemenliğin üstüne Mısır askeri bürokrasisinin hakimiyetini de bindirdi. Ama Sudan'da, Araplaşmış köylü teba, Mısır'da çoktan unutulmuş olan özerk köy örgütlenmelerini günümüze kadar sürdürdü. Ancak çok sonra, İngiliz egemenliği döneminde belli kolonyalist sömürü alanlarında, özellikle Cezire'de, gerçek bir tarımsal kapitalizm yaratıldı; bu kapitalizm, kolonyalist iktidarın sulama tesisleriyle ekilebilir hale getirilen toprakları verdiği göçebe şeflere yaradı, bölgenin köylüleri de proleterleşti. Bu, aynı dönemde (İngiliz Mandası dö-

nemi) Irak'ta olanlara bütünüyle benzer bir süreçti; modern (kapitalist) ve hem Afrika hem de Arap geleneklerine yabancı bir tarımsal ekonomiye yol açıyordu.

Arap yarımadasının güney kısmı, gerçekten Arap geleneğine ait olan bir grup toplumsal formasyondan oluşmaktadır. Tarım burada medeniyetin gelişmesinde hiç bir zaman belirleyici bir rol oynamamıştır; muson yağmurlarının zor şartlarda da olsa bir köylü topluluğunun yaşamasına imkan verdiği Yemen tepelerinin dışında, bu bölgedeki medeniyet kentsel ve ticariydi. Muskat ve Zanzibar'ın denizcilik «imparatorlukları» bunun tam bir örneğini verir: gelirini, Akdeniz dünyası, Kara Afrika'nın doğu kıyıları ve Hindistan arasındaki aracı rolünden alan, kentsel bir tüccar devleti. Deniz ticaretinin hizmetindeki göçebelerle kuşatılmış Yemen köylüleri, Verimli Hilal'in köylüleri gibi, dini ayrılığa sığınarak sınırlı bir özerklik sağladılar; Suriye'deki Aleviler gibi bunlar da Şii'ydiler.

O halde Arap dünyasını en kısa şöyle tanımlayabiliriz: Mısır'ın tek büyük «köylü» istisnayı meydana getirdiği bir ticari gruplaşma. Burada hakim sınıf kentseldir ve saray görevlilerinden, tüccarlardan, dini liderlerden ve bunların çevresinde, Doğu kentlerine özgü olan o küçük zenaatkarlar ve basit memurlar dünyasından oluşmaktadır. Hakim sınıf bütün gruplaşmayı birbirine bağlayan tutkaldır; her yerde aynı dili ve derinlemesine İslami olan kültürü paylaşmaktadır ve üstelik bu din de her yerde ortodokstur (Sünni). Bir hayli seyyal olan bu sınıf, çevresini hiç te değiştirmiş olmadan Tanca'dan Şam'a kadar uzanabilmektedir. «Arap Medeniyeti»ni

yaratan da bu sınıftır. Zenginliğl, uzun mesafe ticaretinin gelişmesine bağlıdır. Bu ticaret, kendisine kervan koruyuculuğu yapan göçebe kabilelerle ittifakının temelidir. Kendi dilsel (Berberi) ya da dini (Şii) kişiliklerine bağlı kalan ama Arap dünyasının medeniyetinde önemli bir rol oynamayan tarımsal bölgelerin tecrit olmasının nedenini vermektedir bu. Köylülük, Mısır'ın dışında sisteme pek girmemektedir ve ancak zaman zaman ve küçük ölçüde haraç vermek zorunda bırakılmaktadır. Yani, Arap dünyası hem farklılaşmıştır, hem de hakim sınıf tarafından derinlemesine birleştirilmiştir. Bütün bütüne «köylü» karakterde olan Orta Çağ Avrupasıyla karşılaştırılmamalıdır. Avrupa'nın ayrı milletlerin oluşumuna doğru evrim geçirebilmesinin nedeni de herhalde budur, çünkü köylü topluluklarından alınan artıkla yaşayan Avrupa hakim sınıfları Avrupa'daki halkların çeşitliliğini vurgulamak zorunda kalacaklardı. Buna karşılık Arap dünyasında, köylülerin bu rolü oynamamasından ötürü birlik korunmuştu. Ama, gene aynı nedenle, Arap medeniyeti nazik bir varlıktı. Devletlerin ve bu devletlerin temeli olan kentlerin ölmesi ve sefil bir göçebeler ve yoksul köylüler dünyasının bir çürüme görünümüne bürünmesi için ticaretin azalması yeterliydi. Atlantik denizcilerinin Arap yarımadasının çevresinden dolaşmayı öğrenmeleri üzerine, Avrupa, Uzak Doğu ve Kara Afrika arasındaki ticaret yolları artık Arap dünyasından geçmediği zaman da meydana gelen buydu.

Bu kolay dağılabilir gruplaşma içinde sadece Mısır «ebedi» kaldı. Burada nüfusun çok yoğun olması ve ülkenin köylü karakteri, birliği kolaylaştırıyordu; öyle ki, tarihin her aşamasında bir **Mısır milletinden** sözetmek mümkündür ama aynı anlamda

bir **Arap milletinden** sözetmek mümkün değildir.

Emperyalist saldırının başlangıcında, ondokuzuncu yüzyılda, **ticaretin gerilemesi Arap dünyasını** daha önceki **gerçek birliğinden** yoksun bırakmıştı. Arap dünyası şimdi, sadece heterojen bir kümelenme, üstelik yabancı bir güce, Osmanlı Türklerine tâbi bir kümelenme olarak görünüyordu. Emperyalizm bu dünyayı hem bölecek hem de birliğini yeniden canlandıracaktır.

Arap medeniyeti demek, göçebelerle ittifak içindeki ticari formasyonlar demekti. Köylü ülkelere girdikleri zaman Araplar buralardaki halkların üzerlerine damgalarını vurmayı başaramadılar; Mısır, bu tecrit olmuş vaha, bunun tek istisnası oldu. Arapların, İran ve ötesinde olduğu kadar İspanya'daki başarısızlıklarını da bu olay açıklamaktadır. İspanya'daki Arap tüccar sınıfı, Hıristiyan bir kırın ortasında kentsel bir ada olarak kaldı. İspanya'dan atıldıklarında Araplar arkalarında anıtlardan başka bir şey bırakmadılar (Türklerin Balkanlardaki yenilgisinin aynısıdır bu). Arap dünyasını ortaçağ Avrupasına benzeyen bir «feodal dünya»ya indirgemek, hem siyasette hem de yeryüzünün ondokuzuncu yüzyıldan itibaren emperyalist sömürüye tâbi tutulacak bu parçasındaki milli olgunun tahlilinde ciddi yanlışlara yol açmıştır.

Arap dünyası, Avrupa emperyalizminden gelecek tehlikenin gerçekliğini oldukça erken sezdi. Daha 16. yüzyılda ve Merkantilizm çağında, Avrupalı tüccarlar Osmanlı Devleti'nden Kapitülasyonlar adı altındaki ticari imtiyazları kopardılar. Arap tüccar sınıfı da böylece yenilmiş oluyordu, savaşı Avrupa kazanmıştı. Daha sonraki üçyüz yıl, Doğu'nun Batı'da

olup bitenlerden habersiz kaldığı uzunca bir uyku dönemi oldu. Çünkü merkantilist Avrupa'nın ticari gelişmesinin bir anlamı da Arapların ticari dünyasının çöküşüydü. Arap kentleri dağıldı, köylük bölgeler bütün heterojenlikleriyle hakim görüntü haline geldi ve Doğu dünyasının kendi çürüyüşünü seyredebileceği merkezler de ortadan kalktı. Uyanış, oldukça sert bir uyanış, 19. yüzyılın başında, Bonaparte'ın Mısır seferberliği ile başladı.

Arapların uzun süren direniş çabaları yenilgiyle sonuçlanacaktı; bu yenilginin belli başlı tarihleri şöyle sıralanabilir: 1882'de Mısır, 1880 - 1914 arasında Mağrip ve 1919'da da Arap Doğusu. Daha sonra Arap canlanışının ikinci dönemi, anti - emperyalist mücadele dönemi geldi ve şimdi de devam ediyor. Bu yüzyıl boyunca Arap dünyasında bazı bölgelerde daha belirgin olan veya daha erken görünen, iki yeni özellik ortaya çıktı. Birincisi, canlanışa yeni bir sınıfın (Arap dünyasının emperyalist sisteme entegre olmasıyla ortaya çıkan modern kent küçük burjuvazisinin) kendi damgasını vurmasıydı. Bu küçük burjuvazi, hızla çökmekte olan eski hakim sınıfların, hatta kapitalist dünya ile bütünleşme sonucu yaratılan yeni burjuva sınıfının yerini aldı.

Günümüzde küçük burjuvazi, bazen «sosyalizm» adı altında olsa bile heryerde yabancı sermayenin tahakkümünün başlıca aracı olmak durumundadır. Çok yakın zamanlara kadar Arap Marksistlerinin dikkatinden kaçan bu olgunun bir açıklamasını yapacak ve önümüzdeki anti emperyalist mücadele ve sınıf mücadelesi için önemini göstereceğim. İkincisi, bu canlanış ifadesini gelişen bir Arap Birliği duygusunda buldu. Arap dünyası, Mısır dışarda kalırsa, hiçbir zaman bir köylü dünyası olmadığı için, canla-

nış gerçek bir ulusal - köylü kültürü temeline dayanamıyordu; bu yüzden Arapların dil ve kültür birliğini yeniden canlandırmak şehir burjuvazisinin görevi oldu. Mısır'da olduğu gibi canlanışın ulusal-köylü birliğine dayanabildiği yerlerde, Arap Birliği duygusunun oluşması gecikiyor ve yerine örneğin bir Mısır milliyetçiliği gelişiyordu.

Dıştan gelen bir tehdite karşı Arap dünyasında ilk tepkiyi gösteren eyalet Mısır oldu. Bu bir raslantı olmadığı gibi, bu önceliğin tâ 1948'e gelene kadar Mısır'ın ulusal farklılığının giderek güçlenmesine yol açması da raslantı değildi. Mısır'ı uyandıran ve kaderinin Arap dünyasının bütününe bağlı olduğunu gösteren şey İsrail tehlikesi oldu. Bununla birlikte, Arap Doğusu ancak emperyalizm İsrail devletini kurarak bölgenin kalbine yerleşince gerçekten uyanabildi. Bu nedenle, başlangıcından beri burada anti emperyalist mücadele, Avrupa sömürgeciliğinin bu bölgede aldığı özel biçim olan Siyonizme karşı mücadeleyle özdeşleşmişti. Coğrafi bakımdan uzak ve üstelik bir başka güç (Fransa) tarafından sömürgeleştirilmiş olan Mağrip ise Arap birliği sorunlarıyla ancak 1967'de karşılaştı; o da belirsiz olmak üzere. Böylece Filistin sorunu, yavaş yavaş, «Arap sorununun» kaldıracı, anti emperyalist ulusal hareketi yönetmek isteyen çeşitli toplumsal sınıfların yetkinliklerinin sınanma yeri haline geldi. İşte sınavla, hem komprador - latifundia sahibi - burjuva kuşağı hem de «sosyalist» küçük burjuvazi hüsrana uğradı; Arap dünyası bu sınavla, burjuva ve küçük burjuva yanılsamalarını yavaş yavaş bir yana bırakmak ve ancak proleterleşmiş kitlelerin **gerçek** sosyalist devriminin emperyalizmden kurtuluş görevini sonuna kadar götürebileceğini anlamak zorunda kalıyor.

Ondokuzuncu yüzyıl Arap «rönesansı»nın (Nahda) başlıca merkezleri Suriye ve Mısırdı. Mısır'da daha onsekizinci yüzyılda, Ali Bey'le birlikte Mısır Devletini modernleştirmek için bir ilk girişimde bulunulmuştu; tabii, bu Mısır'ın Osmanlı boyunduruğundan kurtulmasını gerektiren bir şeydi. Bonapart ordularının serüveninden sonra ortaya çıkan şartlar Mehmet Ali Paşa tarafından ikinci bir çabaya yol açtı. Mısır'daki hakim sınıf - yabancı kökenli, yani Türk. Arnavut, Çerkez olmalarının burada pek önemi yok - devlet aracılığıyla köylülüğün yarattığı artığa el koyan Paşa'nın askeri bürokrasisiydi. Köylülük, küçük mülk sahibi ailelerden oluştuğu için, önemli bir farklılaşma göstermiyordu. Yarattıkları artık Mısır devleti tarafından modernleşmenin finansmanında, yani sulama tesislerinde ve ulusal ordu ile sanayiin kurulmasında kullanılıyordu. 1840'taki Türk-İngiliz anlaşması bu modernleşme çabasına büyük bir darbe indirdi. Mısır Paşası'nın ordularına yenilen Osmanlı Sultanının yardımına koşan Avrupa, Mehmet Ali'yi kapitülasyonlara boyun eğmek zorunda bırakarak sanayileşme çabasının sonunu getirdi. Paşa'dan sonra gelenler, 1848 den 1882 ye kadar, Avrupa sermayesinin yardımıyla Mısır'ı Avrupalılaştırmak ve modernleştirmek, ülkeyi dünya pazarıyla (pamuk yetiştirmeyi geliştirerek) bütünleştirmek umuduyla (en iyi örnek Hidiv İsmail'dir) bu bağımsız politikayı bıraktılar ve bu dışa dönük kalkınma için gerekli sermayeyi bulmak üzere Avrupa'nın mali kurumlarına yaranmaya çalıştılar.

Mısır hakim sınıfı bu çerçeve içinde bir yapı değişikliği geçirdi; kendi kontrolündeki devletin yardımıyla toprağın mülkiyetini eline geçirerek, bir mandarinvari bürokrasiden bir latifundia sahipleri sını-

fına dönüştü. Çoğu zaman söylendiği gibi «feodaller» anlamına gelmez bu; burada belirtilen, zenginliğini dünya pazarıyla bütünleşmesine borçlu olan bir tarım kapitalistleri sınıfıdır. Hakim sınıf, bu şekilde Mısır'ı Lancashire için bir «pamuk plantasyonu» haline getirmiş ve ihanet sahnesi de böylece hazır olmuştur. Mısır'ın bağımsızlığına karşı İngiliz tehdidi gerçekleşince de, hakim sınıf, imtiyazlarının korunacağı garantisini almasıyla, hemen teslim olmuştur. İngilizler gerçekten cömert davranmışlar, bu sınıfa Nil vadisinin açılmasıyla elde edilen kârdan en büyük payı vermişlerdir.

Eski zamanların ticari dünyasının kalıntısı ulemâ ve zenaatkarlardan oluşan şehirli Üçüncü Sınıfın ve bunun kırlardaki karşılığı köy eşrafının tepkileri farklı oldu. Bunlar, geleneksel kültürün mirasçıları oldukları için, Arap ve Mısır uygarlıklarının değerlerini yıkan sömürgeciliğin tehlikesini sezdiler. İthal mallarının yıkıcı rekabetiyle karşılaşmaları için de çok vakit geçmedi. Avrupa egemenliğini bu nedenlerle reddederek ve Hidivler'le Türk - Çerkez Aristokrasisinden umduklarını bulamadıkları için ulusun hayatının devamı sorunu üzerinde ciddi olarak düşünmek zorunda kaldılar. Mısır'da 1860'dan sonraki «rönesans»ı başlatan bu Üçüncü Sınıf oldu. Fakat, Hassan Riad'ın da belirttiği gibi, bu girişim, bütün önemli etkilerine rağmen (dilin yenileşip, kültürel ve teknik gelişmenin gereklerine uydurulması, eleştirel aklın uyanması) yenilgi ile sonuçlandı. Riad şöyle diyor :

[Emperyalist] tehlike karşısında.. aristokratlar kişisel çıkarları için ve Türk kökenleri nedeniyle, ülkenin geleneklerini bir yana atmışlar, ama Avrupa

kültürünü de gerçekten özümseyememişlerdi. Üçüncü sınıf, kişiliğini korumak için geleneğe umutsuzca sarıldı. Yabancıların gücü onları hem tehdit ediyor, büyülüyor, hem de ülkelerinin geleneklerini eleştirel bir gözle incelemeye zorluyordu. Dış tehlikenin sezilmesi (1840) ve bunun Mısır'ın işgali ile gerçekleşmesi (1882) arasında tarihin kendilerine bahşettiği kısa dönemde, Üçüncü Sınıf'ın düşünürleri, kişiliklerini koruma isteği ile geriliklerini yenme isteği arasındaki çelişkiyi çözemediler... Zamanla bir çıkmazda buldular kendilerini; kişiliklerinin kof vurgulanışının sonucu, hareketi felce uğratan, geleneğe o hastalıkla bağlılıktan başka birşey kalmadı ortada». (3)

Suriye ondokuzuncu yüzyıl Arap uyanışının ikinci merkezi oldu. Bu ülkenin Akdeniz'e geleneksel dönüklüğü burada emperyalizm tehlikesinin erken farkına varılmasını açıklayacaktır. Ama Osmanlıların boyunduruğundaki Maşrık ülkelerinin ekonomisi o günlerde iyice durgundu. Hem eski zamanların ticaret yollarından, hem de pamuk yetiştiriciliğinin yaygınlaşmasıyla Mısır'daki sömürge gelişmesinden uzak olan Suriye şehirleri, önceki çağın büyük seçkin zümrelerinden yoksundu. Bu yüzden Mısır'da olduğu gibi «rönesans», Üçüncü Sınıfın yarı - halk unsurları (zenaatkarlar, ulemâ, dini liderler) tarafından yürütüldü.

Böylece Mısır - Suriye Nahda'sı da, emperyalist saldırıya karşı direnebilmek için gerekli olan tutarlı ve etkin bir toplumsal değişim programı getireme-

(3) Hassan Riad **L'Egypte nassérienne**, Editions de Minuit, Paris, 1964, s. 197.

di. Fakat yine de, modern Arap duyarlığının biçimlenmesinde belirleyici bir uğrak oldu. Çünkü Arap dünyasının «eyaletleri» arasındaki fikir dolaşımını canlandırmış ve dil birliğini pekiştirerek modernleşmenin ortak gelişmelerine bu dili uygulamıştı. Kısacası, Arap birliğini sağlayan başlıca araca yeni bir can vermişti.

Nahda'nın yenilgisinden sonra, her **eyaletin** kendi içine kapandığı karanlık bir dönem geldi ve aşağı yukarı İkinci Dünya Savaşına kadar sürdü. Zafere ulaşmış emperyalizmin **belle époque**'u [muhteşem çağ - ç.] idi bu dönem. Aynı zamanda, Arap dünyasının ayrı eyaletlerine çekilen burjuva milliyetçi hareketin de yenilgiye uğrama dönemiydi. Nihayet, Siyonistlerin Filistin'e yerleşmeleri de bu dönemde oldu.

Mısır'ın siyasi tarihi, bizim anlayışımıza uygun bir şekilde ilk defa Riad'ın kitabında (4) çözümlenmiştir. Burada onun açıklamalarının özünü vereceğiz.

1882'deki Arap askeri yenilgisi Nahda'ya bağlanmış umutların sonu olmuştu. Üçüncü Sınıf önce siyasi, sonra da iktisadi bakımdan tarihten silindi. «[Üçüncü Sınıfın] halefi olan, dargörüşlü ve teslimiyetçi küçük memurlar kuşağı yabancı yönetimini hemen kabullendi ve çareyi modern dünyanın değerlerini inkar etmekte buldu; öyle bir inkar ki, hem gericiydi, hem de hiçbir tehlikesi yoktu.» Aynı zamanda sömürge gelişmesi çerçevesi içinde, önceleri tarımsal, daha sonra yarı - tarımsal, yarı - ticari, hatta sınai bir Mısır burjuvazisi oluştu. Kapitalist büyük toprak sahiplerinden oluşan iyice temerküz etmiş bir aristokrasi, 1919'dan sonra ticari ve sınai girişimlere

(4) İbid.

başladı, Mısır'ın Levanten burjuvazisinin (Yunanlılar, Avrupalılaşmış Yahudiler, Avrupalılaşmış Doğu Hıristiyanları vs.) ve İngiliz, Fransız, Belçikalı büyük sermayenin katılmasıyla Mısır finans grubunu kurdu. Mısır hakim sınıfı haline gelen bu sınıf 1952'ye kadar emperyalizmin tahakkümünün maşalığını yaptı. Riad'ın yazdığı gibi :

«Ondokuzuncu yüzyıl rönesansının başarısızlığından sonra Mısır toplumu düşünmeyi bıraktı. Aristokrasi ve onun içinden çıkan burjuvazi bir Avrupa cilasıyla, küçük burjuvazi ise kahvehane gevezeliği ile tatmin oluyorlardı. Proletarya yok denecek kadar azdı ve sayısı gittikçe artan yoksullaşmış halk kitleleri insanlık dışına itilmiş ve ekmeklerini kazanmanın günlük çabasında kaybolmuşlardı... Şu halde, Mısır'da bir aydınlar tabakasının oluşması için bütün şartlar vardı. Aydınlar, yani yetersiz gelişme düzeyi yüzünden içinde bulundukları toplumla maddi bakımdan bile bir türlü bütünleşemeyen, peşine düştükleri doğruyu bu ilkel toplumun sınırlarının ötesinde arayan bir grup insan... 1900'den Birinci Dünya Savaşına kadar tarih sahnesinde gözüken ilk milliyetçi Mısır partisine (Mustafa Kâmil ve Muhammed Ferit'in partisi) bu çerçeve içinde bakmak gerekir. Aydınların ilk kuşağından yetişen kişiler tarafından kurulmuş... bu ilk milliyetçi partiyi Mısır burjuvazisinin partisi olarak görmek mümkün değildir; zamanın Mısır büyük burjuvazisi yabancı tahakkümü ile uzlaşan burjuvalaşmış bir aristokrasi idi. Öte yandan, «tarım burjuvazisinin» de partisi değildi bu... ideolojik ve toplumsal sorunlarda son derece tutucu ve becerikli İngiliz yönetiminin sadık bir taraftarı olan kendi öz örgütü Umma partisine sahipti bu sınıf, bu da gös-

termektedir ki, daha o vakitte bile kırlardaki orta sınıf, gittikçe genişleyen topraksız köylü kitlelerinin tehlikesi karşısında aristokrasi ile dayanışma içindedir... Bununla birlikte sözcüğün en kesin anlamıyla bir burjuva partisiydi, çünkü ideolojisi Avrupa burjuva geleneğinden alınmıştı... Yoksullaşmış kitlelerin cansızlığına, ilgisizliğine, küçük burjuvazinin dengesizliğine, kırsal orta sınıfların gerici tavrına ve aristokrasi ile onun içinden çıkan burjuvazinin açık ihanetine rağmen milliyetçi partinin yaptığı çağrının yankıları büyük oldu Bunalım anlarında parti ulusun yerini aldı, gizli gücünü simgeledi... Fakat milliyetçi partinin ömrü kısa olacaktı... 1919'da tam bütün milletin ayaklandığı bir anda sahneden çekildi, yerini o zamanın Mısır toplumunu daha iyi temsil eden bir partiye, Wafd'a bıraktı.» (5)

Tarihi, 1919'la 1952 arasındaki Mısır tarihiyle özdeşleşen bu Wafd da Mısır burjuvazisinin partisi değildi. Burjuvazi Kral ve İngiliz yanlısı olmakta devam etti. Wafd'ın tutarsızlığı küçük burjuvazi düzeyinde oldu :

«Wafd'ın temel sorunlar söz konusu olduğunda, kralcı partiler kadar tutucu olmasının ve sözgelimi toprak reformuna hiç iltifat etmemesinin nedeni burada yatar. Yaptığı milliyetçi demagojilerin hiçbir zaman İngilizleri aldatmamış olmasının da nedeni budur... Wafd asla Mısır'ın, Büyük Britanya'nın müşteri - devleti olmaktan kurtulabileceğini düşünmedi. Şüphesiz, İngilizler Mısır'da yabancı mevcudiyetini açıkça kabullenmeye hazır bir krallığın varlığını kullanarak zekice davrandılar ve Wafd'a asgari taviz-

(5) İbid. s. 200-03

den fazlasını, salt biçimsel açıdan bile tanımadılar. Fakat ciddi bir tehlike İngiliz egemenliğinin bütününü gerçekten tehdit edince, İngilizler derhal bir uzlaşma temeli buldular. 1936'da ve 1942'de, Faşist tehlike karşısında, olan tam buydu... (1936'daki İngiliz - Mısır anlaşması yirmi yıl süreyle ülkedeki İngiliz çıkarlarını yönetecekti. 1924'den beri sürüncemede kalmış olan müzakereler önceki yıl Etiyopya'ya yerleşen İtalyanlar Mısır'ı tehdit etmeye başlayınca, birdenbire hızlandırıldı)... İngiltere tarafından arka arkaya verilen tavizler... 1920 ile 1945 arasında hafif sanayiin hızlı gelişmesiyle birlikte... uzlaşmayı kolaylaştırdı. Bu bütünleşmeden ötürü sistem buhranlara rağmen işlemesine devam etti: 25 yıl süreyle Wafd'çı parlamentolarla, kralcı diktatörlüklerin ard arda sıralanması hem yabancıların, hem de aristokrasinin çıkarlarını teminat altına aldı. Bir yandan gelişmenin soluksuz hızı - yani son tahlilde aç kitlelerin durmadan büyüyerek şehirsel nüfusun yüzde 40'ını, kırsal nüfusun da yüzde 80'ini oluşturur hale gelmesi - ile orta tabakanın yoksullaşması, bir yandan da, siyasi arenada komünizmin görünmesi ve Asya'da sömürge sisteminin bunalımı ikinci savaş sonrası döneminin çatışmalarının başlıca nedenleriydi. Sömürge sisteminin çerçevesi içinde uyumlu iktisadi gelişmenin, İngiltere ile devamlı yapılan uzlaşmaların sonu gelmişti». (6)

Mısır'ın taşralı içe dönüklüğünün hakim olduğu, emperyalizmin temeline karşı çıkılmayıp, sadece aldığı biçimleri eleştirdiği ve «dayanılır» bir hale girmesi için çeşitli yolların arandığı bu uzun dönemde, ulusal duyarlık Mısırlılık düzeyinde kaldı. Mısır'ın an-

(6) a.g.e. s. 209-11.

ti - emperyalist mücadelesine Arap dünyasının daha geniş çerçevesi içinde bakmak için hiçbir çaba sarfedilmedi. 1936'daki Filistin isyanı, Mısır'da, özellikle bölgenin bütününün aynı emperyalizm tarafından ezildiğini ve Siyonizmin de bu emperyalizmin ajanı olduğunu sezen halk kitleleri arasında yankılar bulmuştur, evet. Ama bu seziş, görüşlerini açıklayacak bir örgütleri olmayan dağınık halk kitleleri arasında kopuk kopuk kalmıştır. Seslerini duyurabilen hareketler işbirlikçi burjuvazi ile kararsız, dengesiz küçük burjuvazinin yürüttükleri hareketlerdi. Bunların da Mısır tarihinde kökleri yoktu, sömürgeciliğin ürünleriydi çünkü. Mısır'ın Batı'ya hiçbir şey borçlu olmadığını, onun Yunan ve Avrupa uygarlıklarının çocuğu olduğunu söyleyen Taha Hüseyin bu köksüzlüğün sözcülüğünü yaptı. Hassan Riad, «altında gerçek bir kültürel boşluğun uzandığı, yüzeyde kalan bir Batıcılık» dan söz ederek **şöyle diyor:**

«Kişinin kendini çok ucuza tatmin etme imkanını bulduğu rahat bir durum; şöyle: hiçbir zaman «Doğulu» olmadığımız için, her zaman «Batılılara» eşit olmuşuzdur ve Batılılardan öğrenecek hiçbir şeyimiz yoktur; aristokrasinin «terbiyesi» de bunu gerektirir... Yirmi yıl sonra yeni rejimin «Arabist» gelenekçiliğine övgüler yağdıran Taha Hüseyin'in «öz - eleştirisi» ile kesin olarak temsil edilen bir yenilgi...» (7)

Aynı taşralılık bu dönemde Maşrık'ın siyasi hayatının da belirgin niteliği idi. Fakat burada, emperyalistler bölgeyi suni bir şekilde İngiliz ve Fransız mandalarına böldükleri ve Siyonistlerin yerleştirilmesi doğrudan doğruya bölgenin hayatına bir tehdit yö-

(7) a.g.e. s. 217

nelttiği için, ulusal tepki daha **bütün** ve **Arap** bir nitelik taşıyordu.

Verimli Hilaldeki Osmanlı yönetimi bölgenin bütünlüğünü oldukça gecikmiş bir tarihe, 1919'a kadar sürdürdü. Aslında, bu yönetim emperyalizmin bölgeye girişine karşı etkili bir muhafız değildi, çünkü Kapitülasyonların Avrupa sermaye ve mallarına ayrıcalıklar tanımasından beri, Osmanlı İmparatorluğu bir azgelişmişlik ve dolaylı sömürge durumuna girmişti. Denizci Suriye'nin daha Haçlılar döneminde meydana gelen çöküşü, Avrupalılara ve özellikle İtalyan şehirlerine Akdeniz bölgesinde deniz ticaretine hakim olma fırsatını vermişti. Atlantikte ve Ümit Burnu'nun güneyinde deniz yollarının açılışı, verimli Hilal'i önceki faal ticari rolünden yoksun bıraktı. Avrupa kapitalizminin ondokuzuncu yüzyıldan beri geçirdiği gelişme ise Arap Doğusu'nun gerileme sürecini hızlandırdı. Suriye'de zenaatin yıkılışı, ondokuzuncu yüzyılın birinci yarısına rastlar ve nedeni de İngiliz pamuklu mallarının bölgeye girişidir. Daha sonra, Avrupa mali sermayesinin nüfuzu da Osmanlı devlet borçları yoluyla oldu. 1874'de bu borç Osmanlı devlet gelirinin beşte dördüne eşitti. Bu zorunlulukları karşılamak için, her bölgeye düşen vergiyi artırdı İstanbul, öyle ki ondokuzuncu yüzyılın sonunda Suriye ve Mezopotamya vilayetlerinde toplanan gelirin % 80'i merkezi hükümete vergi olarak ayrılıyor ve bölge idaresinin harcamalarına ancak % 20 düşüyordu. Buna Avrupa sermayesinin doğrudan doğruya girişi de eklendi. Ama 1919'dan önce bu pek önemli miktarda değildi; hepsi Suriye'de birkaç sanayi girişimi, demiryollarının ve limanların idaresi ve birtakım kamu hizmetlerinin (elektrik, su) kuruluşundan ibaretti. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiği zaman, asıl

büyük tasarılar daha planlama evresinde idi (Berlin-Bağdat Demiryolu, Musul'daki petrolün işletilmesi).

Verimli Hilâl'in kapitalist dünya sistemi ile bütünleşmesi Mısır ve Mağrip'ten daha geç oldu. Aslında manda'lar dönemine kadar fazlaca ilerlemeyen bu süreç bugüne kadar devam etmiştir. Suriye'de İkinci Savaş sonrasına kadar bütünleşmenin pek derinlere inememesinin nedeni bölgenin tarımsal kaynaklarının ticari amaçlı bir tarımın gelişmesine elvermeyecek kertede fakir olmasıdır. En azından 1950'ye kadar, Mısır'ın Lancashire için bir pamuk plantasyonu haline gelişi gibi bir şey, bu bölge için mümkün görünmez. 1950'den sonra Cezire'nin (Dicle ile Fırat arasındaki kurak ve o vakte kadar yalnız göçebe çobanların yaşadığı bölge) açılmasına başlanır. Modern kapitalist yöntemlerle, traktörler, küçük bir ücretli emekçi gücü kullanarak devletten veya göçebe şeflerinden toprak kiralanarak gerçekleştirilen bu sömürgeci kalkınma deneyi, Suriye şehir burjuvazisi tarafından yürütüldü. Pamuk, buğday ve arpadan ibaret tarımsal ihracat hacminde inanılmayacak bir büyüme sağlanmıştır böylece. Köylü nüfustan hemen hemen yoksun bulunan bu boş bölgenin Suriye'de tarımsal gelişmenin gerçekleştiği yer olması ilgi çekicidir. Başka yerlerde, kırsal bir geleneğe sahip olan Batı'da, ilerleme köylülüğün toplumsal örgütlenmesi ile engellenmiştir. Çünkü eski ticari rolünü kaybeden Suriye birkaç yüzyıldır bir toplumsal gerileme süreci içindeydi. Antikite ve Abbasi halifeleri çağında beş milyon olan ülke nüfusu, Birinci Dünya Savaşı eşiğinde birbuçuk milyonun altına düşmüştü. Yine de, bu nüfus şehirli bir karakter gösteriyordu; 1913'de şehirler nüfusun üçte birini barındırıyor, göçebeler dörtte birini meydana getiriyor ve ancak geriye ka-

lan yüzde onu tarımsal bölgelerde yaşıyordu. Köylük Mısır'dan çok farklı olan bu oranlar Suriye'nin sosyal formasyonlarının ticari kökenini ispatlar. Bu Suriye şehirleri nasıl geçiniyorlardı? Ticaret pek önemsizdi, sadece Mezopotamya ve Arabistan Hinterland'ı arasında yapılıyordu. Avrupa ithal mallarının rekabetiyle zenaatin çöküşü bunalımı daha da derinleştirmişti. İşte bundan sonradır ki, Suriye'nin **şehirli** hakim sınıfları yok olmamak için, kendilerini «feodalleştirdiler», yani ticaretten elde edemedikleri artığı, Batı Suriyeli köylülerden almaya çalıştılar. Rizkalla Hilan'ın çok iyi açıkladığı gibi latifundiaların oluşumu ondokuzuncu yüzyılda, işlerini kaybeden ticaret burjuvazisinin kırlık bölgelere yönelmesiyle başlar. İki dünya savaşı arasında Manda idaresinde bu feodalleşme hız kazandı, «Fransızlarla barış» o zamana kadar baskıya karşı direnebilmiş köylüleri yola getirmeyi kolaylaştırdı. Fransız sermayesinin egemenliği sanayileşme yolunu kapadığı için şehir burjuvazisinin başka çıkış imkanı yoktu. Suriye'nin bağımsızlaşması ile burjuvazi ikinci adımını atarak hafif sanayi (tekstil, gıda) kurdu ve Cezire'nin tarımsal yönden zaptını tamamladı. Hilan'ın belirttiği gibi «Tarımın gelişmesi şehirlere ait bir zaferdir» (8). Ancak 1955'den sonra bu süreç hızını kaybetti ve Suriyeyi yeni bir yola, devlet kapitalizmi yoluna girmeye zorladı.

Suriye örneğinde dünya kapitalist sistemi ile 1920-1955 dönemindeki bütünleşmenin bir yerli burjuvazinin gelişmesi, bağımlı ve müşteri nitelikleri taşıyan bir ulusal burjuvazinin oluşması sonucunu do-

(8) Rizkalla Hilan, **Culture et développment en Syrie et dans les pays retardés**, Anthropos, Paris, 1969, s. 192.

ğurduğunu çok açık seçik görüyoruz. Ve 1919'da. Arabizm'in canlı merkezi olan Suriye'nin niçin otuzbeş yıllık bir süre boyunca vurdumduymaz bir taşralılık içinde uyukladığını anlamak da böylece kolaylaşır.

Aynı şey Irak'da da meydana geldi. 1920'de İngilizler sözü edilmeye değer bir şehri bile olmayan bu yarı çöl bölgeye yerleştiler. Ama ülkenin imkanları büyüktü. İngilizler yüzyıllarca önce kaybolmuş bir tarımsal hayatı canlandırmaya giriştiler. Manda döneminde üstlenilen sulama tesisleri yeni bir tarım burjuvazisinin, latifundia sahiplerinin oluşmasında belli başlı etken oldular. İngilizler toprağın yüzde 90'ını yarı - göçebe kabilelerin şefleri olan bin tane şeyhe dağıttılar. Irak petrol şirketinin açtığı petrol sahaları da geriye kalanı başardı, Irak devletine uysal bir «refah» sağladı. Böylece bu kalkınma süreci daha önce mevcut olmayan bir Irak yarattı. Bu şartlar altında, 1920'de milliyetçi, Pan - Arabist ve çalkantılar içinde olan Irak'ın nasıl ve neden 1958'e kadar Büyük Britanya'nın sadık bir müşteri - devleti olduğunu ve Suriye gibi sağır bir taşralılık içinde uyuştuğunu anlayabiliyoruz.

Bu şekilde 1920'lerde Maşrık gerçek bir değişim, birlikçi Arap milliyetçiliğinde taşralı bölgeciliğe doğru bir gerileyiş geçirdi.

Osmanlı döneminin sonunda, Maşrık'ın şehirleri çok yoksul düşmüş ve çürümeye başlamış olmalarına rağmen açıkça milliyetçi ve Arap birliğinden yana bir tutum içinde idiler. Emperyalistlerden gelen tahrik karşısında uzun bir süre Osmanlıcı olmuşlar, «milliyetçilikleri» «Osmanlı» ve «Arap» türleri arasında oynayan bir «İslam milliyetçiliği» olmuştu. Osmanlı reformlarının (özellikle 1839 Tanzimat) yetersizliği

ile hayal kırıklığına uğrayan, üstelik Jön Türklerin reform hareketi 1908'den sonra dine-karşı Türk milliyetçiliği yolunu benimseyince umutları iyice boşa çıkan bölgenin Arap şehir hakı, yüzlerini Arap milliyetçiliğine çevirdiler. Suriye'li Cemil Merdan Bey ve Iraklı Hamdi el Paçacı tarafından El Fatat'ın («Genç Arap» hareketi) 1914 savaşının eşiğinde kurulması ve Osmanlı ordusundaki Arap subaylarının El Ahd adlı bir gizli örgütte (bu örgütte Ingilizlerin kırk yıl süreyle Irak'da müstakbel uşağı Nuri el Said de bulunuyordu) toplanmaları böyle oldu.

Bundan sonra, Arap milliyetçileri Osmanlı baskısından kurtulmalarına yardımcı olacak dış müttefikler aradılar. İngiliz diplomasisinin Arap milliyetçiliğini nasıl kullandığı ve aldattığı iyi bilinir. Mekke Şerifi Hüseyin 1916'da kendini «Arapların Kralı» ilan ederek Türklere karşı ayaklandı, oğlu Emir Faysal da 1919'da şehirlerdeki Arap milliyetçiliğinin liderlerinin kurduğu Suriye Ulusal Kongresi tarafından, bağımsız Büyük Suriye'nin (Suriye ve Filistin) yasal kralı ilan edildi. Fakat büyük güçlerin güttüğü diplomasinin başka amaçları vardı; Sykes - Picot anlaşması adı altındaki gizli Anglo - Fransız anlaşması bölgeyi önceden İngiliz ve Fransız kolonilerine bölmüştü. Arapların hayal kırıklığı korkunç oldu, Arap milliyetçiliğinin galip emperyalizmin taleplerine boyun eğmesi de çok acı... İşgal ordularının düzeni yeniden yerleştirmeleri için birkaç yıl gerekiyordu. Şehir burjuvazisi çöl kabilelerinin şeflerini «Kral» ilan ederek, ticari şehirlerle göçebeler arasındaki, daha önce de görmüş olduğumuz, geleneksel ittifakı, Arap toplumunun temeli olan bir ittifakı canlandırmak istemişlerdi. İngilizler, Arap milliyetçi hareketini bölmenin yolunu, bu hareketin en zayıf unsurları

olan göçebe kabile şeflerini satın almakta buldular. «Çöl Büyükleri», yani Haşimî ailesi bölünmeyi kabullendiler ve mükafatlarını İngiliz Manda'larının krallıklarını yaparak aldılar: I. Faysal'a Irak, kardeşi Abdullah'a da Ürdün verildi.

Bunu taşralı eyaletçilik eğilimi izledi. Bu eğilim Irak'da, ülkenin daha potansiyel halindeki zenginliği ve bu zenginliğin gelişmesi sayesinde güç kazandı. Buna İngilizlerin kurnaz siyaseti de eklenmelidir. Suriye'de ise bazı güçlükler çıktı.

Irak'da I. Faysal'ın saltanat döneminde (1921 - 1933). Osmanlılar zamanındaki Arap milliyetçiliğinin sonu geldi. Parlamento ve hükümeti aralarında paylaşan üç «parti» (Ulusal Parti, Halk Partisi, Terakki Partisi), kalkınma programına alınmış toprakların dağıtımından faydalanan; tatmin olmuş eşrafın kendi klikleri olmaktan öteye geçmiyordu. İngiltere'nin 1930'da Irakla eşitsiz bir antlaşma imzalama imkanını elde etmesi bu şartlar altında oldu. Bu antlaşma Irak'a 1932'de başlayan sözde bir bağımsızlık tanırken, aslında ülkeyi İngiltere'nin müşteri-devleti haline getiriyordu. Irak'ın bu tarihten sonraki dengesizliği sadece görünüşte hükümet kliklerinin ittifak değişmeleri düzeyinde idi; çünkü 1958'e kadar statükonun iki yanı da - toplumsal (yeni latifundia sahipleri sınıfının yükselişi) ve dışsal (Irak'ın bir müşteri-devlet olma durumu) - hiçbir rejim tarafından tartışma konusu yapılmış değildi. 1930'lardaki dengesizliğin nedeni büyük ölçüde, Kral I. Gazi'nin (1933 - 39), babasının katılığının tam tersi olan garip kişiliği idi. Yine de bu yıllar, Arap milliyetçi muhalefetinin ilk yeni kuşağının şekillenmesine tanık oldu. Ahali kulübündeki aydın gruplaşması «burjuvazinin partisi» olma niteliğinde değildi (bu grup Mısır'daki Wafd'a pa-

raleldir). Çünkü, Irak'da da Mısır'da olduğu gibi burjuvazi bütünüyle işbirlikçi idi. Bu grup, daha çok tecrit olmuş bir «entelijansya» karakteri gösteriyordu. Ama bu gruptan geleceğin belli başlı politik güçleri çıktı. Kamil el Çadırcı'nın sosyalizan popülizmi, bu çevrelerde hakim eğilim, 1913'de bir parti (Ulusal Demokratik Parti) içinde örgütlendi. Bu partiye, 1958'den sonra Abdül Kerim Kasım'ın zamanında belirleyici bir rol oynamak görevi düşecekti. Daha solda Abdül Fettah İbrahim'in örgütlediği ve daha açıkça Pan - Arabist olan Ulusal Birlikçi Parti vardı. Bunun da solunda, ki yine Ahali grubundan çıkmış olan, radikal unsurlar, İkinci Dünya Savaşında Irak Komünist Partisini kurdular. Gruptan başka unsurlar, 1939'da Sami Şevket ve Sadık Şonşol'un çevresinde toplanarak Fütüvvet eğilimini doğurdular; bu Kasım'ın düşüşünden sonra Irak'a hükmedecek olan Baas Partisinin bir uzantısıydı. Fakat, savaştan önce bu gruplar Mısır'da Wafd'ın oynadığı rolle karşılaştırılabilecek bir rol oynamadılar: şüphesiz bunun sebebi Irak'ın latifundia sahipleri burjuvazisinin İngilizlerin izniyle elde ettikleri kazançlarından oldukça hoşnut olmalarıydı.

Irak'da 1936 ile 1941 arasında pek sık olan **coups d'état** hiçbir yanılgıya sebep olmasın. 1936'da General Bekir Sıtkı'nın örgütlediği ilk darbe, Ahali grubu çevresinden gelmiş olan «reformcu» Hikmet Süleyman'ı iktidara getirdi. Hikmet Süleyman'ın Irak burjuvazisinin temsilcisi olmadığı çok açıktır; çünkü **sağdan** yani bu burjuvaziden gelen baskı ile sol kanattaki Ahali'ci arkadaşlarını bırakınca, kendisi iktidardan indirilmiş ve General Sıtkı da öldürülmüştür. Aslında Atatürk'ün bir hayranı olan Hikmet Süleyman'ın amacı latifundia sahipleri sınıfının imtiyazla-

rına dokunmadan «reformları» yukardan gerçekleştirmekti. «İdarede ıslahat yapmak» gibi soyut bir amacı olan «reformların» darlığı da buradan gelir. Temelli bir sınıfın temsilcisi olmamaktan ötürü, Hikmet Süleyman'ın yabancılaşması, Irak'ı Arap dayanışması yolundan saptırmak için güttüğü çılgınca politika ile de açığa çıkmıştır. 1937'de, Türkiye, Afganistan ve İran'la birlikte imzalanan ve aslında Kürtlere yöneltilmiş olan Sadabat Paktı çok kötü bir vakitte yapılmıştı; bu, Filistin'deki Arapların ayaklandıkları tarihti.

1937'den 1941'e kadar sık sık tekrarlanan ve 1941'de Raşid Ali el Ceylani'nin gerçekleştirdiği darbe ile sonuçlanan «Nazi taraftarı» **coups d'état** da, aynı şekilde hiçbir ayırıcı özelliğe sahip değildi. Burada da sözkonusu olan, egemen sınıf içindeki budalaca kavgalardı, bazı klikler Mihver kuvvetlerinin kendilerine İngilizlerin verdiğinden daha büyük bir pay ayıracaklarını sanıyorlardı. Kral naibi Abdullah (ki bu mevkiyi 1939'dan 1953'e kadar korumuştur), sadakatli Nuri el Said ve nihayet İngiliz ordusu, bu tür ikinci sınıf tertipçileri hemen temizlediler.

Irak'ın eyaletçi bir tutumla kendi içine kapanışı, Haşimî monarşisini «Pan - Arabizm» konusunda demagoji yapmaktan geri bırakmadı. Bağdatın kralcıkları için Abbasi halifesi rolünü (Abbasilerin gücü olmaksızın) oynamak ve Haşimîlerin yönetimindeki Irak'ın «başarılarını», biçimsel bağımsızlığını Mandater Suriye ve Filistin'in durumu ile ya da Mısır ile karşılaştırmak gerçekten çok kolaydı. Fakat bu Pan - Arabizm komedisi hiçbir sonuç vermedi. 1936'da, Irak'lı gönüllüler Fevzi Kavukçu yönetiminde, Filistinli isyancılara yardıma giderken, Haşimî monarşisi Bağdat'da o ne idüğü belirsiz Kudüs Müftüsü Hacı Emin

el Hüseyin'i ağırlamak ve hükümet üyeliğine, ne idüğü belirsizliği müftüden daha az olmayan Raşid Ali'yi çağırmakla gösterdiler.

1958'e kadar işler hep böyle devam etti. Ama kral naibi Abdullah ve onu izleyen Kral II. Faysal (1953 — 58) ve onlara sadık kalan Nuri el Said'in, Irak halkıyla olan çelişkisi gittikçe keskinleşerek açığa çıktı. İlk kez, 1948'de ülkenin üzerindeki İngiliz hâmiliğini yenilemek isteyip de başaramayınca ortaya çıktı bu çelişki (Portsmouth Muahedesi taslağı). İkinci kez 1952'de, Irak Petrol Şirketinin imtiyazları yeniden gözden geçirilirken ve nihayet sonuncu kez de Irak'ı anti - Sovyet Bağdat Paktı'na sokmak istedikleri zaman Irak halkıyla karşı karşıya buldular kendilerini. Bu üçlünün çatıştığı kesim, Irak halkı değil latifundia sahibi burjuvaziydi. Latifundia burjuvazisinin ihaneti, Ahali grubundaki yurtsever aydınları daha 1930'larda, yani başlangıçtan beri, eğer Hikmet Süleyman gibi acız kalmak, objektif olarak hain durumuna düşmek istemiyorlarsa, sola kaymak, Marksizmi ya da popülizmi benimsemek zorunda bırakmıştı. Bu yurtsever aydınların yakınlaşmak istedikleri «halk» kimdi, kimlerden oluşmuştu? Halk, Musul ve Kerkük'teki petrol işçileri ve Basra'daki liman işçilerinden, zenaatkarlar ve büro işçileri, küçük memurlar ve küçük esnaf, yani tek kelimeyle şehir küçük burjuvazisinden ve köylülerle göçebelerden meydana geliyordu. Irak Komünist Partisi, Ahali grubunun sola kayması sonucu vakitsiz ortaya çıkan bu parti, 1958'e hatta bu tarihten sonraya kadar, iki siyasi çizgi (proleter ve küçük burjuva çizgileri) arasında kararsız kaldı. Bu çizgilerden birincisini (proleter çizgisini) izlemek ulusal kurtuluş hedefini unutmak değil (Irak'ın kurtuluşu ve **bütün** Arap

Doğusunun kurtuluşu birbirinden bağımsız olmadığı için, anti - emperyalist bir anlamda Pan - Arap bir siyasettir) fakat Doğu'nun o dönemdeki şartlarına bağlı olarak, bu işin latifundia sahipleri burjuvazisi tarafından yürütülemeyeceğini yalnız proletaryanın ideolojik önderliği altında şehirlerin ve köylerin proleter ve yarı - proleter kitleleri tarafından gerçekleştirilebileceğini bilmek anlamına gelir. Yusuf Salman Yusuf'un (1949'da Kral'ın polisi tarafından öldürülen «Fahd») liderliği altındaki Irak Komünist Partisi, kısa bir süre sonra, bu [proleter] devrimci çizgiyi seçti, bu da şehirlerdeki proleter kitleler arasında nisbeten büyük başarılar elde edilmesi ve sağ - kanat unsurların saflardan temizlenmesi sonucunu doğurdu. 1943'de Parti bölündü ve Davud Sayık'ın yönetiminde bir sağ - kanat grup oluştu. Aynı süreç iki kez daha tekrarlandı, devrimci liderlerin öldürülmesinden hemen sonra 1949 - 55 arasındaki zor yıllarda ve 1958'de Kasım rejiminde.

Popülistler başlıca başarılarını küçük burjuva kitleler arasında kazandılar, öyle ki bu kitleler arasında sağ - kanat Komünistlerden çok daha etkili oldular. Popülist sol kanat ve Çadırcı'nın Ulusal Demokratik Partisi'nin sağ - kanat komünistlerle flört eden grupların, mesela Abdül Fettah İbrahim'in Ulusal Birlik'inin, 1950'lerde Aziz Şerif'in yönettiği «Barış Partizanları»nın vb., kaynağı oldu. Fakat bir de, popülist sağ kanat vardı ki, sağ kanat olmayan komünistlerin devrimci dinamizminin kendilerine yönelttiği tehditten korkuyorlardı. Bu sağ - kanat Popülistler savaş öncesi dönemindeki Fütüvvet hareketinden doğmuşlardı; ve Raşid Ali'nin Nazi yanlısı rejimini desteklemişlerdi. Bunlar 1949'da Islah grubu olarak yeniden örgütlendiler ve 1950'de Salih Cabr'ın Nas-

yonal Sosyalist Partisiyle kaynaştılar ve Raşid Ali'nin müritlerinin etkilediği Pan - Arap ve Anti - Haşimî El İstiklal grubuna yakınlaştılar. Bu, sağcı bir Baas olan, Irak Baas Partisinin kökeni oldu.

Öte yandan, köylü kitleleri ta 1958'e kadar hemen hemen bütün bu siyasi faaliyetlerin dışındaydılar; ama bunun nedeni solcu partilerin kendilerini unutması değildi. Komünistler ve Sol Popülistler, tarım reformunun gerekliliğini beyan ediyorlardı. Hikmet Süleyman hükümeti bu konuda çok küçük ve cesaretsiz bir öneri yaptıysa da geri aldı ve latifundiacı burjuvazinin darbelerine hedef oldu. Fakat kırsal kitleler, Popülistlerin de Komünistlerin de eylemlerinin erişmediği bir alanda kaldılar. Dinî ve ulusal farklılıklar yüzünden büyük ölçüde bölünmüşlerdi ve bu şekilde kendi yöresel yönetici sınıflarının kontrolü altındaydılar. Irak'ın nüfusunun beşte birini kapsıyan Kuzeydeki Kürtler köylü klanları içinde örgütlenmişlerdi, kendilerine yöneltilen **ulusal** baskı, Kürt'lerin geleneksel şeflerine sadık kalmalarını sağladı ve Irak devletine karşı üç kere ayaklanmalarına sebep oldu: 1927'de Şeyh Ahmet Barzani'nin yönetimi altında; 1945'de, kısa ömürlü Kürt Cumhuriyetinin İran'da kurulduğu bir vakitte; ve 1959'dan sonra Molla Mustafa Barzani'nin yönetiminde. Komünistler ve Sol Populistler, Kürt halkının meşru özlemlerine saygı gösteriyorlardı, ama İstiklal ve Baas Partisindeki Sağ Popülistler, her seferinde Pan - Arap ve anti - Kürt bir tavır takındılar ve böylece emperyalizmin ve latifundiacı burjuvazinin ellerine düştüler.

Ülkenin merkezi ve güneyi eşit önem taşıyan üç Arap grubuna bölünmüştü; bunlar, merkezi Irak'ın Sünni köylüleri, güney Irak'ın Şii köylüleri ve içlerinde hem Sünni hem Şii barındıran göçebelerdi. Gele-

neksel göçebe şeflerinden çıkan bir kısmı Sünni, bir kısmı Şii latifundiacı burjuvazi (ülkede İngiliz yönetimindeki kalkınmadan çıkar sağlayan şeyhler) uzun bir süre için bu durumu istismar ederek Komünistlerin kırsal alanlardaki proleter kitleleri arasına yayılmalarını engelleyebildiler.

Bu yüzden, 1956 - 57'de kurulan ve 1958'deki darbenin sorumlusu olan Ulusal Cephe, şehirlerden öteye geçemeyen bir hareket, İstiklal'i, Baas'ı, Ulusal Demokratik Parti'yi ve Komünist Partisini bir araya getiren bir şehir hareketi olarak kaldı. Cephede örgütlenen aydınlar ve şehirliler kararlı anti-emperyalistlerdi ve bundan ötürü, Irak'ın tecrit olmuş taşra eyaleti durumundan kurtarılması gerektiğini düşünüyorlardı, çünkü Suriye'de Fransız emperyalizmine, Filistin'de Siyonizm'e ve Mısır'da Kanal bölgesinin İngilizler tarafından istila edilmesine (başlıca 1951'de, 1936 anlaşmasının kararları bozulunca) karşı yürütülen mücadele kendilerinin İngiltere'ye, petrol çıkarlarına ve bunların yerli asalaklarına, Haşimî monarşisi ile latifundiacı burjuvaziye karşı sürdürdükleri mücadele birbirlerine bağlıydı. 1936'da Filistin halkının isyanı, Siyonistlerin yerleşmesi ve 1948'de İsrail'in kuruluşu, 1956'da Mısır'a Siyonist - emperyalist saldırısı; bu olayların herbiri Irak'daki halk patlayışlarında çok önemli etkenler oldular ve herbiri, Arap Doğusu için özgürlüğün ancak bu bölgenin bütün halklarının birleşik mücadelesi yoluyla kazanılacağı bilincinin gelişmesinde yardımcı oldu. **Halkın Pan - Arap bilinci,** Irak'ı Haşimî taraftarı latifundia sahibi burjuvazisi sayesinde içine düştüğü taşralı içe - kapanıklık durumundan işte bu anlamda kurtardı.

Fransız emperyalizmini Suriye'de, İngilizlerin Irak'da karşılaştığından çok daha güç bir görev bek-

liyordu. Suriye'de burjuvaziyi Mandater rejime bağlayacak ne petrol ne de Irak'daki ile karşılaştırılabilir bir tarımsal gelişme kapasitesi vardı. Üstelik Suriye burjuvazisi Osmanlı döneminin sonunda Irak burjuvazisine göre çok daha canlıydı, öyle ki [Suriye burjuvazisi] bölgenin, denebilirse, kişiliğini belirliyor, Suriye'ye Akdeniz'den ve dolayısıyla Batı'dan gelecek etkilere açık levanten karakterini veriyordu. Bu koşullar altında Fransız emperyalizminin, Suriye şehir burjuvazisine, ülkenin batısındaki köylülerin daha yoğun sömürülmesi gibi, pek fazla birşey değiştirmeyecek bir «çıkışın» ötesinde, verebilecekleri daha fazla birşey yoktu. Fransız emperyalizmi, yapabileceği daha iyi birşey bulamadığı için, gösterişsiz bir koz oynadı; halk arasındaki dini ayrılıkları kullandı. Bunların yanında, Siyonistlerin Irak'a yerleşmesine karşı Suriye'nin duyarlığı Irak'dan daha keskindi, çünkü Suriye ve Filistin daima Arap Doğusu'nun tek bir bölgesini oluşturmuşlardı. İkisi arasındaki sürekliliik tamdı, dolaşım hiçbir zaman kısılmamıştı ve Kudüs, Şam, Hayfa ve Beyrut burjuvaları çoğu zaman aynı aileye mensuptular. Bölge 1919'da suni olarak Fransa ve İngiltere arasında bölünmüş ve güney kesimi Filistin, 1917 Balfour Beyannamesine uygun olarak Siyonistlere teslim edilmişti. Suriye halkı, bu Arap bölgesinin yabancılaşmasını, hemen hemen Filistin halkı kadar yakından duymuş, yaşamıştı.

Suriye ve Lübnan üzerindeki hakimiyetini kurmak yolunda zorluklarla karşılaştı Fransa; Dürzi isyanı 1926'ya kadar süren bir askeri güvensizlik durumu yarattı. 1921'den beri Cenevre'de kurulu bulunan bir Suriye - Filistin Komitesi'nde örgütlenen Arap ulusal hareketi bir partiye dönüştü ve ortaya Ulusal Blok çıktı; bu blok, Suriye şehirlerindeki büyük aile-

leri toplamıştı; sözgelimi Şam, Halep, Humus ve Hama'daki Şükrü el Kuvvetli, Nazım Kudsi, Faiz el Huri vs. aileleri, Ulusal Blok 1928 seçimlerinden galip çıktı. Bağımsızlıktan yana olmaya devam ettiği için de, Fransızlar, İngilizlerin Irak'daki uzlaşmasına benzer müzakerelere girişemediler Suriye'de. Ulusal Meclis 1930'da dağıldı, 1932'deki hileli seçimler bile, Fransızları bir **interlocuteur valable**'a(*) kavuşturamadı, 1936'daki Halk Cephesi bir an için müzakere umutları verir gibi göründü ama Suriye ve Lübnan'la yapılacak antlaşmaların taslakları iki yıllık bir tartışma süresinden sonra Fransa tarafından reddedildi. Suriyeliler Suriye ve Lübnan'ın birliği konusunda esnek davranmıyorlardı, buna karşılık Fransa Lübnan'da, Suriye'de gördüğünden daha dostça tutumlarla karşılaşıyor ve iki devletle ayrı ayrı iş yapmak istiyordu.

Suriye'nin tarihi farklılığı gördüğümüz gibi köklerini eski zamanlarda, Arap ve Osmanlı dönemlerinde bulur. Bölge, bir yanda, dini bakımdan ayrı ama kültür ve dil yönünden bütünü ile Arap, tecrit olmuş tarımsal cemaatler (Lübnan'da Maruni Hristiyanlar ve Sünni ve Şiilere bölünmüş Müslümanlar, Suriye'de Aleviler ve Humus ve Hama'daki Sünni köylüler), öte yanda göçebe ve yarı göçebeler olmak üzere bölünmüştü. Lübnan'da Levanten burjuvazinin iki partisi de (Emile Eddé'nin Birlikçi Partisi ile Bişar el Huri'nin Meşrutiyetçi Partisi) Lübnan'ın, Fransa'nın bir müşteri - devleti olarak «bağımsızlaşması» anlamına gelen Fransız tezini destekliyorlardı. Suriyeci ve Pan - Arap bir politikadan yana olan tek grup, Antun Sa'ada'nın Suriye Ulusal Partisi de çok güçsüz kaldı, çünkü burjuvaziden kopmak istemiyordu

(*) Kabuledilebilir muhatap - çev.

ve İkinci Dünya Savaşının arifesinde faşizan bir tutum takınarak, Falanjlar halinde örgütlendi. Bunlar, ilerde, Suriye Baas Partisinin oluşmasında rol oynayacak olan daha bilinçli birtakım eğilimleri doğuracaktır. Suriye'de Fransız politikasının başarısızlığına rağmen, eyaletçiliğe doğru bir eğilim Irak'da olduğu gibi latifundia sahipleri haline gelen Suriye burjuvazisine Fransızların sağladığı küçük avatajların da yardımıyla tedrici bir şekilde oluştu. Fakat, Suriye şehir nüfusunun uyanışı ve dış dünyaya açılışı, bir Komünist Partisinin oldukça erken ortaya çıkmasına yol açtı. Daha 1930'da, bugün de bu bölgede Komünizmin kaderini belirleyen yönetici grup, hakim bir durumda idi. (Suriye'de Halit Bektaş; Lübnan'da Nicolas Şawi, Mustafa el Aris, Farjalla el Helu, Antun Tabet). Bu yöneticiler hiçbir zaman, Ulusal Bloka mensup burjuvaziyi destekleyen sağ - kanat çizginin ötesine geçemeyeceklerdi. Bu yalnız bağımsızlık ve **sosyal adalet** (!) den söz eden ve burjuvaziyi karşısına almak korkusuyla gerçek bir tarım reformuna yaklaşmayan programından da belliydi.

1940'da Fransa'nın düşmesi, Fransız emperyalizminin bölgeden tasfivesi için gerekli koşulları yarattı. İngiliz işgali (1941-45), 1943 ve 1945'deki anti - Fransız gösterileri anlayışla karşıladı. Bu gösteriler, o günkü durumda yeni gelen emperyalist güç için bir tehlike ifade etmiyordu. De Gaulle hükümetinin takındığı tutum (Şam'ın bombalanması) ve bunu izleyen Rus - İngiliz müdahalesi, 1945'de Suriye ve Lübnan'a bağımsızlıklarını bağışladı. Bu, biçimsel düzeyde, Irak ya da Mısır'da olduğundan ileri bir bağımsızlık türüydü, çünkü bu iki yeni devlet, Suriye ve Lübnan, herhangi bir yabancı güce eşitsiz bir anlaşma ile bağlı değildir. Fransızlardan devralan İngiliz

emperyalizmi, selefinin yapabildiğinden daha doğrudan bir biçimde Suriye burjuvazisine dayandı.

Ne var ki, bundan sonra da, bölgenin egemenliğini eline geçirmek için yeni bir emperyalizm öne çıkacaktı: Amerikan emperyalizmi. İngilizler daha yeni yerleşmişlerdi ki, kendilerini Amerikalı müttefiklerinin tehdidi altında buldular. 1949'daki bir dizi hükümet darbesini - Hüsnü el Zaim (Mart), Hinnavi (Ağustos) ve Edip el Şişaklı (Aralık) tarafından yapılan darbeler -, bu durum açıklamaktadır. Bu darbeler, Amerikan emperyalizminin 1954'e kadar bölgeyi kontrol altına almasını ve bu emperyalizmin hizmetindeki Suriye diktatörlüğünün dar bir vilayet politikası gütmesini sağlamıştır.

Suriye Komünistlerinin oportünist çizgisi sadece bu gelişmeyi kolaylaştırmakla kalmamış, ama aynı zamanda başka güçlerin de bu duruma bir son verme avantajını elde etmesini sağlamıştır. Irak Komünistleri kendi ülkelerinin Yahudi topluluğunu 1945'de bir Anti Siyonist Lig içinde örgütlerken, Suriye Komünistleri, Mısır Komünistleri gibi 1947'de Sovyet diplomasisinin tezinin çevresinde toplanmışlar ve İsrail'in kurulmasını kabul etmişlerdir. Ama bu onlara çok pahalıya malolmuştur; altı yıl süren bir illegal dönem ve prestijlerini kaybetmeleri; bu ise Baas Partisinin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Bu partinin kökenleri 1950'lere gider; o tarihte özellikle Hama, Humus ve Latakya'da taşra küçük burjuvazisinin verdiği esinle Ekrem El Hürani ve Mişel Eflak tarafından yönetilen Sosyalist Cumhuriyetçi Parti ortaya çıkmıştır. Parti, Komünist Partisinin hiç bir zaman cesaret edemediği bir şeyi yapmış ve toprak reformu için kampanya açmıştır. Ve böylece Şişaklı diktatörlüğünün düşüşü ve nihayet Suriye'yi taşralı tecrit olmuşluğundan kur-

taracak olan Baas yönetiminin kuruluşu için gerekli şartları hazırlamıştır.

Demek ki 1920'den 1948'e kadar emperyalizm bölgenin bütününün efendisiydi. Esas itibarıyla tarımsal ve latifundia sahibi Mısır burjuvazisi, Suriye ve Irak'ta olduğu gibi, emperyalistlerin peşine takılarak zenginleşti ve güçlendi, yabancı efendilerinin hizmetinde dar bir taşralı vilayet varoluşunu kabul etti. Emperyalizmin bu sınıfın aracılığıyla sürdürülen egemenliği, ciddi bir tehditle karşılaşmıyor gibiydi, çünkü gerçek bir sınıf desteğinden yoksun olan «muhalefet» çok zayıftı, emperyalizmin hizmetindeki ulusal burjuvaziye karşı hoşnutsuzluk ve büyülenme duyguları arasında parçalanmış bir çeşit aydın muhalefetiydi. Bölgedeki Komünist hareket, ulusal burjuvazinin çoktan ulusal ihanet yoluna girmiş olduğunu anlamayı başaramadı. Komünistler aşağı yukarı gönüllü olarak, muhalif entelijansya'nın sol kanadı olmakla sınırladılar kendilerini ve böylece, kendilerine bir sosyalist devrim perspektifi sunulmasını nesnel olarak bekleyen kent ve kırın proleter kitleleri içinde gerçek kökler edinme çabasını reddettiler. Suriye ve Lübnan'ın «güçlü» Komünist Partisi kadar, Mısır'daki **Hadetto** (Demokratik Ulusal Kurtuluş Hareketi), Fağr El Gedid gibi bölgenin öteki Komünist gruplarının durumu da (Fahd'ın zamanındaki Irak Komünist Partisi hariç) aynıydı.

Latifundia sahibi burjuvazinin ihanetinin bir anlamı da Filistin halkının, Siyonist sömürgeleştirme siyasetinin insafına bırakılması oluyordu. Dolayısıyla bu ulusal ihanet siyasetinin iflasla sonuçlanması ve 1948'de İsrail'in kurulmasının, **bölgede emperyalist**

sistemin bunalımına ve sınıf mücadelesinin canlanmasına yol açması, şaşırtıcı değildir.

Filistin'de, Osmanlı döneminden sonra, Arap ulusal hareketinin Anti - Siyonist bir anlam taşıması zorunluydu, burada Siyonist kolonilerinin kuruluşunun, ülkede Avrupa kolonyalizminin başlangıcı olduğu açıktı çünkü. Filistinlilerin Osmanlı yönetimi hakkında besleyebileceği herhangi bir yanılgı hemen yıkıldı, çünkü zaten bir yarı - sömürge olan Osmanlılar, onları etkin bir biçimde koruyamazlardı. Bunun üzerine Birinci Dünya Savaşında, Araplar safça İngilizlerden yana döndüler. Fakat İngiliz emperyalizmiyle Siyonizm arasındaki ittifak, daha önce Balfour Beyannamesi ile mühürlenmişti bile; İngiltere'nin kesin amacı Filistin'de kuracağı bir Avrupa tampon devleti yoluyla Mısır üzerinde baskısını kurmak ve Süveyş kanalının sürekli kontrolünü ele geçirmekti. Çölden gelen Arap kralcıkları ise, gördüğümüz gibi, Filistin'i Siyonistlere bırakmaya razı oldular. Irak kralı olan Faysal, tacının bedeli olarak, Filistin'e ilk ihaneti yapmak ayrıcalığını kazandı. 1919'da Weizmann'la yaptığı anlaşmanın anlamı da buydu; bu anlaşmaya göre, «Filistin'in kuruluş ve idaresi ile, İngiliz hükümetinin 2 Kasım 1917 tarihli beyanının (yani Balfour Beyannamesi) icrasını temin edecek her türlü tedbir kanuni olacak... şu şartla ki, Araplar, Büyük Britanya hükümeti Dışişleri Bakanlığına verdiğim 4 Ocak 1919 tarihli muhtırada belirtilen bağımsızlıklarını elde edecekler...» O dönemde, Siyonistler de bundan fazla bir şey istemiyorlardı.

Filistindeki Mandaları boyunca, İngilizler Siyonist girişimlerden yana oldular. Daha 1920'de Filistin'deki Araplar, gösteriler, saldırılar ve İngilizler tarafından hemen bastırılan isyanlarla, protestolarını

açıkladılar. Korkuya kapılan Arap hakim sınıfları mâlikanelerini Siyonistlere satmaya başladılar. Fakat Arap köylüleri, aynı yolu tutmayı reddettiler ve kendilerine yöneltilen her türlü baskıya karşı direndiler. 1947'de Siyonistler hâlâ Filistin toprağının ancak %5,7'sine sahiptiler. Arapları ülkelerinden atmak ve topraklarını çalmak için siyasi güce ihtiyaçları vardı.

Manda döneminde, Araplarla Yahudiler arasındaki ilişkiler adım adım, kolonileştirilen ile kolonileştiren arasındaki ilişkiler haline geldi 1936'da Arap halkı ayaklandı. Altı ay süren bir genel grevle başlayıp, Filistin'in önemli bir bölümünün kurtarılmasını sağlayan yöresel direnme mücadeleleri ile devam eden isyan, üç yıl dayandı. Bu devrimci hareketin karşısında Siyonist sömürgeciler kendi başlarına duramayacaklardı, hareketi zorbaca kıran da İngiliz ordusu oldu. 1948'deki İsrail zaferi, 1936-39'daki Arap yenilgisi olmadan gerçekleşemezdi. Ayaklanma, büyük ölçüde, kendiliğinden ve halka ait bir nitelik kazanmıştı. Paniğe kapılan Arap mülk sahibi sınıfları aceleyle, hain Kudüs Müftüsü Hacı Emin el Hüseyin'in başkanlığını yaptığı bir Filistin Yüksek Komitesi kurmuşlar ve emperyalizmin destekçisi Irak, Mısır vb. hükümetlerin de suç ortaklığı ile, emperyalizmin, halkı İngilizlerin «iyi niyetine» inandırarak, devrimi silahsızlandırmasına yardım etmişlerdi. Yine de, bilinmeli ki, daha o zamanda, Mısır'da, Irak'da, en çok da Suriye'de, Filistin ayaklanması kitleleri coşkuyla doldurmuştu, çünkü ulusal kurtuluş yolunu gösteriyordu; bu da **halkın silahlı ayaklanması** idi. Arap Komünistlerinin (ki o zaman sayıları çok azdı) tutumu ağır sonuçlar doğurdu; bunlar, isyanın önderliğini üstlenmek gibi ta-

rihi bir fırsatı kavrayamamış, bu ayaklanmaya yoksun olduğu ideolojik ve örgütsel çerçeveyi verememişler ve küçük kahraman Filistin'in silahlı ayaklanmasını bütün Arap Doğusuna yayma fırsatını kaçırmışlardır.

Arap ayaklanması kırıldıktan sonra, İkinci Dünya Savaşı süresince Arap tarafsızlığına ihtiyaç duyduğu için artık savunma durumuna geçen İngiliz emperyalizmi, zaman kazanmak amacıyla oyalanıyordu. Siyonizm yeni bir koruyucu araması gerektiğini anladı ve Birleşik Devletlerde buldu bu koruyucuyu. 1948'de Filistin'in bölünmesine giden yola, böyle çıkıldı. Amerikalılardan doğrudan doğruya gelen baskı altında kalan Birleşmiş Milletler, 1947'de Filistin için onur kırıcı bir taksim biçimi önerdi, öyle ki şimdiye dek toprağın %5,7'sini ellerinde tutan Siyonistlere ülkenin %57'si verilecekti. Böylece, Amerikan emperyalizmi Siyonizme devlet temelini vermiş oluyordu.

Sovyetler Birliği'nin bu taksim planını desteklemesinin nedeni, şimdi bile anlaşılır olmaktan uzaktır. Bu destekleyişin bedeli, nesnel koşulların iyice olgunlaşmakta olduğu bu bölgede Komünizm ihtimalinin yirmi yıl ileriye atılması olmuştur. İsrail'in «ilerici» bir devlet olabileceği inancı ancak gülünç bir saflığın ifadesi olabilirdi; başlangıçtan beri ve hiç tereddütsüz, İsrail emperyalizmin sadık bir müttefiki olarak çalışmış, 1950 de Kore'den Vietnam'a kadar emperyalizmin bütün tahakküm savaşlarında, uluslararası ilişkilerde en gerici güçlerin, Portekiz'in Güney Afrika'nın v.b. müttefiki olmuştur. Sovyet devletinin kendi çıkarları da İsrail'in desteklenişi için bir açıklama değildir; çünkü, Rusya'nın Ortadoğu'ya nüfuz edişini on yıl geciktirmiştir bu. Bu ancak, Rus-

ların kendi çıkarları için pek önemi olmayan bir meselede Amerikalıları kızdırmamak istemeleri ve Stalin'in Arap ulusal kurtuluş hareketinin gizil gücünü yanlış değerlendirişi ile açıklanabilir.

Arap devletleri de Filistin davasına açıkça ihanet ettiler. 1947-48'de, Ürdün'de Emir Abdullah, Batı Yakasının İngiliz ianeleri ile hayatta kalan çöl krallığına ilhak etmesi için İsrail yöneticileri ile müzakerelere girerken, kendi halkının ulusal hareketi yüzünden kaygılanan Kral Faruk da klasik tipte oyalanma tedbirlerine başvuruyordu.

Terkedilmiş ve ihanete uğramış Filistin halkı direnmeye çalıştı. Direnişlerindeki kahramanlığa rağmen yenildi. Bundan sonra olanlar iyi biliniyor: Sömürgeci ve ırkçı İsrail devletinin iyice sağlamlaşması, yüzbinlerce Filistinli'nin yurtlarından sürülmesi, topraklarının ellerinden alınması ve buna benzer olaylar...

1947 ile 1967 arasındaki 20 yıllık sürenin üç temel özelliği vardır. Birincisi, Arap ulusal burjuvazisinin iflası ve Komünistlerin oportünistliğinden ötürü, «milliyetçi» küçük burjuvazinin yükselişi. İkincisi, İngiltere'nin bölgeden iki devin, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nin lehine, kovulması ve bir **modus vivendi** (geçici barış) ile bölgenin bu iki kuvvet arasında paylaşılması. Üçüncüsü, **Siyonist sömürgeciliğin**, yayılmacı niteliğini, hareketleri ile kanıtlaması. Bu üç unsurun karşılıklı etkileşmesi, bütün bu dönemin tarihini belirleyecektir.

1920 - 1947 döneminin boğucu taşralılığının temeli olan toplumsal denge, bölgedeki hakim emperyalist güç İngiltere (Fransa ikincil durumdaydı) ile çeşitli «devletlerin» latifundia sahibi burjuvazisi a-

rasındaki sınıfsal ittifak tarafından koşullanmıştı. Gördüğümüz gibi, kolonyal gelişme küçük burjuvaziye bazı «ekmek kırıntıları» sağlayabildiği sürece, bu sistem işleme istidadındaydı. Fakat emperyalist egemenlik rejiminin iç çelişkileri bu sistemin sınırlarını çizdi. Hassan Riad, Mısır'la ilgili olarak, İkinci Dünya Savaşından sonra proleter ve yarı-proleter kitlelerin büyümesinde, işsizliğin artmasında, tatminsiz küçük burjuva unsurların hayret verici büyümesinde v.b. ifadesini bulan ve gittikçe keskinleşen iktisadi ve toplumsal çelişkileri çözümlemiştir; öte yandan siyasi düzeyde de, sahneye yeni güçler çıktı, başlıca Komünist hareket ve Müslüman Kardeşliği. Suriye ve Irak'da da aynı temel çelişkilerin aynı olgularla meydana çıktığını görüyoruz, fakat ülkenin henüz yeni sayılabilecek kolonyal gelişmesi, çatışma anını Mısır'dakinden daha geç bir vakte bıraktırdı.

Bütün bunlardan ötürü 1952 askeri darbesi ile yeni dönemi açan, Mısır oldu. Burda da, Hassan Riad ve Mahmut Hüseyin, İngiliz emperyalizmi ile latifundia sahibi ve komprador burjuvazi arasındaki ittifaka dayanan eski toplumsal ilişkilerden Sovyet devleti ile Mısır devlet kapitalizmi arasındaki ittifaka geçişin aşamalarını tahlil etmişlerdir (9). Bu geçiş, latifundia sahiplerinin iktidarını yokederek, kırlarda kulakları hakim duruma geçiren 1952 toprak reformundan, Batı sermayesi ve ortağı Mısır burjuvazisine ait teşebbüsleri devlet mülkiyetine devreden 1957 ve 1961 millileştirme tedbirlerine kadar, tedrici bir geçiş olmuştur.

İşe ürkek başlayan oluşum halindeki yeni Mısır hakim sınıfı, ilk önce eski burjuvazinin vilayetçilikle

(9) Hassan Riad, y.a.g.e. Mahmut Hüseyin, **La Lutte des classes en Egypt 1945 - 1968**, Maspero, Paris, 1969.

sınırlı politikasını sürdürdü. Ama 1956'daki emperyalist - Siyonist saldırı, bu darlıktan kurtulmaya ve bir Pan-Arap politikası ilan etmeye zorladı onu. Yeni rejim, aynı ürkeklik içinde, dışarda emperyalist ittifakı sürdürmeye çalıştığı gibi, içerde de ulusal burjuvaziyle uzlaşmak için epeyce vakit harcadı. İngiliz emperyalizminin içinde bulunduğu hafta sonu tatili durumundan yararlanarak, Wafd'ın 1950 - 1951'de elde etmeye çalıştığı şeyi 1954'te Amerika'nın yardımıyla elde etti: İngiliz birliklerinin çekilmesi. Ama yeni rejim bu amaca güçbela ulaşır ulaşmaz, şimdi artık hakim duruma geçmiş Amerikan emperyalizmi de ondan anti-Sovyet Bağdat Paktı'na katılmasını istedi (1955). Bunun üzerine, Sovyet diplomasisi, Mısır yöneticilerinin bu meseleyi incelemek zorunda olduğu yolundaki demagojiden ustalıkla faydalanarak (Bandung deklarasyonları ve Çekoslovakya'dan gelen silahlar, 1955) Amerikan sisteminde bir gedik açtı. Bundan sonra olanlar biliniyor: Dünya Bankası'nın Assuan Barajı için para vermeyi reddedişi, Nasır'ın Süveyş Kanalını millileştirirerek (Temmuz 1956) karşılık verişi, Kasım 1956'da İngiltere, Fransa ve İsrail'in yaptığı üçlü saldırı, saldırganların Amerika ve Rusya tarafından durduruluşu, Mısır rejiminin bir çeşit devlet kapitalizmine doğru sürüklenişi (1957). Bütün bu dönem boyunca Mısır Komünizmi olayların kuyruğuna takılı kaldı ve 1957'den sonra da Ruslar tarafından desteklenen yeni Mısır devlet kapitalizmi ile **«işbirliği» içine girdi.**

Mısır örneği, Arap Doğusunun başka yerlerinde de büyük bir etki yaratacaktı. Suriye'de 1954'te Şişaklı diktatörlüğünün düşüşü, (Komünistler tarafından desteklenen) Baas Partisinin yeni küçük burju-

va toplumsal güçleri ile Ulusal Blok'un geleneksel burjuvazisinin güçlerinden oluşan heterojen bir koalisyonu iktidara getirdi. Eylül 1954'te Arap parlamentosunda ilk kez bir Komünist milletvekili (Halit Bektaş) yer alırken, Maruf Dawalibi ve Halit el Azm gibi başka milletvekilleri de Komünistlerin desteği ile seçiliyorlardı. Suriye'de Filistin davasına karşı çok duyarlı olan halk kitlelerini kontrol edemeyen yeni Suriye rejimi 1956 savaşından sonra ülkeyi Nasır'a teslim etti: 1958 Şubatında Mısır ve Suriye birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyetini kurdular. Oportünistliklerinin karşılığında Suriye Komünistlerinin eline geçen, bir kenara itilmek olmuştu gene.

BAC, üç yıl sürdü sadece; 1961'de Suriye burjuvazisi, Nasırcı bürokratik zorbalığın «hatalarından» ve halk tarafından sevilmemesinden yararlanarak ülkenin kontrolunu yeniden ele geçirmek istedi. 1958'de Mısır modeline uygun olarak yapılan toprak reformu ve millileştirme tedbirleri, bir an için tehlikeye girdi. Ama Suriye'nin geleneksel burjuvazisinin «zaferi» kısa sürdü. Yükselen küçük burjuvazinin güçleri, sonunda dönüşsüz bir durum yaratmıştı. 1963 darbesi, bu sefer tek başına olmak üzere, Suriye Baas Partisini iktidara getirdi ve yeni bir devlet kapitalizmine doğru hareket yeniden rayına oturdu. Hâlâ Suriyeli ve Batılı özel sermayenin aktif katkıları gibi yanılsamalara dayalı 1965-1966'deki ilk «plan»la, millileştirme tedbirleri ve Sovyet yardımının öne geçtiğl 1965-1970 planı arasındaki evrim, Mısır'da 1957 öncesi dönemle 1960-1965 «planı» arasındaki evrimin aynısıydı. 1966'da bir başka darbe, Baas Partisinin Salah Cedid tarafından temsil edilen «sol» kanadını iktidara getirerek bu değişikliği güven altına aldı. Batı için, Suriye'nin bir SSCB «uydusu» haline gel-

mesi demekti bu, ve Suriye hükümetinin Irak Petrol Şirketine saldırması da bunun işaretiydi. Mısır'da olduğu gibi burdaki gelişmeler de, Batı'ya Orta Doğu'daki bekçi köpeğinin, yani İsrail'in, iplerini çözmeyi düşündürdü.

Irak'ta da olayların gelişimi aynıydı. 1957'de kurulan Cephe, Temmuz 1958 darbesiyle Haşimi hanedanının ve latifundia sahibi burjuvazinin iktidarına son verdi. Yeni rejim 1958'den 1963'e kadar, Nasır tipinde bir «sağ-kanat» çizgi ile bir «sol-kanat» çizgi arasında gidip geldi. Bunun nedeni, Irak'ta Mısır ve Suriye'den farklı bir gelişimin varlığıydı. Anglo-Haşimi egemenliği öyle eksiksiz olmuş ve öyle uzun sürmüştü ki, (Irak'taki Komünist partisi de ötekilerden daha az oportünist olunca) kitlelerin müdahalesi çok şiddetli oldu. Halkçı Direniş Güçleri (devrimci milisler) latifundia sahibi burjuvaziyi ortadan kaldırarak düşmanlarıyla adamakıllı hesaplaştılar. Yeni devlet başkanı Kasım, hemen bu «tehlike»ye son verdi, ama bu yüzden az daha kendi ayağı da «sağ-kanat» unsurlar tarafından kaydırılıyordu. Bu unsurlar, ancak bu olay üzerine Eylül 1958'de ortadan kaldırılan Abdülselam Arif ile Mart 1959'da Musul'da bir darbe yapmaya kalkan Şavvaf'tı. Bu darbe başarısızlıkla sonuçlanınca, rejim kendi sağ kanat unsurlarını, hem İstiklal'i, hem de Baas'ın içindekileri (Raşid Ali, Fuad Rikabi, Abdülselam Arif ve Şavvaf'ın çevresindeki unsurlar) temizlemek zorunda kaldı. Kasım'ı destekleyenler, Demokratik Parti'nin eski muhafızları, Komünist Partisinin karşısında yalnız bırakıldı; bu arada, toprak reformu, her yerde olduğu gibi burada da eski latifundia sahibi burjuvazinin temellerini bir ölçüde ortadan kaldırdı.

Mustafa Barzani'nin affedilmesi ve SSCB'den

dönmesi ve Irak Kürtlerinin Demokratik Partisi'nin kurulması yoluyla rejimin Kürtlerle sağlamağa çalıştığı yakınlaşma, bu alanda yeni bir dönemin başlangıcı olacak ve Kürtlerin ulusal sorununa demokratik doğrultuda nihai bir çözüm getirecek miydi? Ne yazık ki, Komünistlerle ilişkisinde olduğu gibi bu alanda da, Sağın güçlerini karşısına almama çabası içine giren Kasım bocalama gösterdi. Uzun bir süre, kabinesine Komünist bakan almayı kabul etmedi ve (yeni bir bölünme yaratarak rakip bir Komünist Parti kuran) Davud Sayık'ın oportünist hizbini Komünist Partisine karşı kullandı. Temmuz 1959'da Kerkük'te meydana gelen karanlık olaylar hâlâ aydınlatılmamıştır. Bu, suçsuz Türkmenlerin mi, yoksa Sağın aletlerinin mi katledilmesiydi? Halkın sorumsuz unsurlarının yaptığı bir «hata» mıydı (olaydan çok sonra Komünist Partisinin yaptığı açıklamada belirttiği gibi). Gerçek ne olursa olsun, Kasım bu olayı sağa kaymak için bir bahane olarak kullandı ve Komünist Partisini elinde tuttuğu iktidar mevzilerinden uzaklaştırdı; 1961'de yapılmak istenen grevleri ezdi ve böylece işçileri kendisinden uzaklaştırdı.

Bağdat rejiminin Kürtlerin istediği özerkliği vermekte çok geç kalmasından ötürü, 1961 yazı, Kürt isyanının yeniden başlamasına da sahne oldu. Bundan sonra Kasım öldürücü bir tecrite sürüklendi. Osmanlı döneminde Basra vilayetinin bir parçası olan ama 1913'de İngiliz himayesine geçen, ve İkinci Dünya Savaşından sonra da, çok iyi bilindiği gibi, dünyanın en zengin petrol üretici ülkelerinden biri haline gelen Kuveyt «sorununu» ortaya atarak halk kitleleri içindeki desteğini tazelemek istedi. Ama bu manevra işe yaramadı; tecrit olmuş Kasım, 1963'te

Abdülselam Arif'in darbesiyle devrildi ve 1958 yılındaki eski dostu tarafından öldürüldü.

Irak'ta Kasım'dan sonraki rejim, Raşit Ali'nin sefil geleneği çizgisinde bir sağ kanat küçük burjuva rejimiydi. Binlerce Komünist militanı, işçiyi, köylüyü ve solcu aydını katlederek bir kan gölüyle açtı kendi dönemini. Sonra da, 1963 Kasımında hâlâ çok fazla «sol» olarak görülen Baas unsurlarını da temizledi ve hem toprak reformuna hem de devlet kapitalizmini geliştirme politikasına bir son verdi. Emperyalizme ve emperyalizmin içerdeki müttefiklerine teslim oluşunu «Araplık» demagojisiyle telafi etti; hem İran'ın hem de Irak'ın hak iddia ettiği Şattülarap üzerindeki tartışma, «Siyonist ajanların» dönem dönem asılmaları, vb., buna örnektir. Aynı zamanda, hâlâ isyan halinde bulunan Kürdistan'ın bastırılmasında da yıprandı. Bütün bu sağ kanat unsurlar, Nasır'ın hükümeti tarafından tam olarak desteklendi. 1959'da Şavvaf'ın Musul'daki darbesi sırasında Suriye'de üslenmiş Mısır ordusundan, darbenin başarıya ulaşması halinde, doğrudan doğruya Irak'ın BAC'a ilhakı istenmişti.

Demek ki, 1948'de de 1956'da da Arap devletlerinin latifundia sahibi komprador burjuvazisinin gerçek niteliklerini ortaya çıkaran, emperyalizmle işbirliğini ve taşralı vilayetçi darlığını teşhir eden, sırf sözde kalan «Pan-Arabizm»inin demagojik ve ikiyüzlü niteliğini gösteren şey İsrail'in yayılmacı politikası oldu. Arap devletlerini karşılıklı tecrit durumlarından çıkmaya gerçekten **zorlayan** bu İsrail yayılmacılığıydı: eğer İsrail, dünyadaki Yahudilerin çoğunun yaşadığı bir devlet yaratmak gibi bir Siyonist amacı gerçekleştirecekse, bu ülkelerden daha

fazla toprak almak zorunda olduğu için onların varlığını mutlaka tehdit edecektir.

O halde, iki kere, 1948'de ve 1956'da İsrail saldırısının başlıca sonucu, Arap kitlelerinin hükümetlerine karşı isyan etmesi oldu. Ama bölgenin Komünistleri, ülkelerindeki ulusal burjuvazilerin bütünüyle emperyalistlerden yana olduğunu anlayamadıkları, emperyalizmin baskısından kurtuluşun tek yolu olarak proletaryanın ideolojik önderliğinde bir silahlı halk mücadelesi hedefini göstermeyi reddederek oportünist bir çizgiyi seçtikleri için, bu ülkelerde iktidarın komprador ve latifundia sahibi burjuvaziden küçük burjuvaziye geçmesini sağladılar. Bunu yaparken, Rusya'nın izlediği politikadan da destek aldılar.

Dünya ölçüsünde bir güç haline gelmiş olan Rusya, Arap Doğusunu, Amerikalı hasmının egemen olduğu kendi güney kanadına düşen bir bölge olarak görmektedir sadece. Bu düşman kalesini yıkmayı seçmiştir ve bunu başarmak için de, ülkelerini Amerikan etki alanından çıkarabileceklerine en fazla ihtimal verdiği politik gruplara ve toplumsal tabakalara dayandırmaktadır faaliyetlerini. Bu politikanın «teorik yanı» («ulusal demokrasi» ve «kapitalist olmayan yol»), her yerde olduğu gibi burda da, barış içinde birlikte yaşama politikasını sosyalist devrimin yayılmasından doğacak tehlikelere maruz bırakmadan, Üçüncü Dünya'nın belli ülkelerini Amerikan yörüngesinden çekip çıkarma işlevini yerine getirmektedir. Bölgenin Komünist Partileri de, Moskova'ya uymakla, ister bilinçli ister bilinçsiz, kendi halklarını aldatmakta, silahsızlandırmakta ve onlara küçük burjuva iktidarları tarafından yerleştirilmekte olan devlet kapitalizmi yolunu göstermektedir.

Sovyet diplomasisi, bu dönemde büyük bir başarı kazandı. Mısır ve Suriye'yi Batı sisteminden büyük ölçüde kopardı ve aynı ölçüde olmamakla birlikte Irak'ı da Batı'dan çekmeyi başardı.

Yavaş yavaş, yeni bir statüko, yeni bir «taksim» kurulmuştu Arap Doğusunda. Ruslar iki üç devlete egemendi, Amerikalılar da petrol yatağı Arap yarımadasının ekonomik bakımdan önemli ülkelerinin kontrolunu ellerinde tutmuşlardı. Denge, İsrail'le Arap devletleri arasındaki **geçici barışla** korunuyordu; Batı emperyalizmi tarafından desteklenen İsrail saldırıdan kaçınacak, buna karşılık Arap devletleri de, Filistin halkının ülkesindeki İsrail sömürgeleştirmesine karşı çıkmasını engelleyeceklerdi. İsrail'in ya da Filistinlilerin bu **geçici barışı** bozmaları halinde, her şeyin yeni baştan tartışma konusu olması kaçınılmazdı.

Arap devletleri, 1947 ile 1967 arasında, Filistin halkının ancak devrimci bir nitelik taşıyabilecek **kendi** özgürlük savaşını vermesini önleyerek, taahhütlerine aktif bir biçimde «saygı» gösterdiler. Arap Filistininde (Batı Yakası ve Gazze Şeridi) Ürdün ve Mısır idareleri bu görevi yerine getirdiler. 1948'le 1955 arasında, yenik Filistinlileri susmaya zorladılar. Ne var ki 1955'te İsrail yeni bir ilhak saldırısı planlayarak inisiyatifi kendi eline aldı. 1955'te Ben Gurion iktidara döndüğü vakit şunları söyledi: «Güneye doğru yayılmak için her şeyi yapma kaydıyla kabul ediyorum hükümeti kurmayı.» Bu dolaysız tehdit karşısında Mısır'ın tepki göstermekten başka çaresi kalmamıştı. Mısır yetkilileri, **geçici barışı** korumak açısından «en tehlikesiz» şekilde yapmaya çalıştı bunu: İsrail'e baskı yapmak ve Güneye doğru yayılmaktan vazgeçirmek için kendi kontrolunda ko-

mando grupları (Fedailer) kurdu. Ama Mısır hükümeti bu baskı aracını hiç kendi kontrolundan çıkarmak istemiyordu; bu yüzden Filistinlilerin kendi özgürlük mücadeleleri için kendilerini örgütlemelerine izin verilmedi; örgütsüz bir mülteciler sürüsü olarak kaldılar.

İsrail'in 1956'daki olaylar konjönktüründen yararlanarak Fransız - İngiliz desteği ile Sina'yı ilhak etmeye karar verdiğini biliyoruz; Fransa Cezayir'deki dertlerinden ötürü, İngiltere de Amerika tarafından çıkarıldığı Orta Doğu'ya yeniden girmek isteğiyle İsrail'i destekleyeceklerdi. Sovyet-Amerikan anlaşması, **geçici barışa** saygı gösterilmesini sağladı ve Fransız, İngiliz, İsrail birlikleri çekildi. Arap devletleri bir kez daha, taahhütlerine «saygı» ve Filistin halkının bastırılması politikalarına döndüler. Ama gene, İsrail sömürgeciliğini kaçınılmaz olarak genişlemeye iten aynı içsel dinamik aynı sonuçları doğuracaktı. İsrail'e Yahudi göçüyle artan bunalım, 1963'ten itibaren İsrail'in Arap komşularına yeni bir saldırı tasarlamasına yol açtı: Şeria sularının başka kanala akıtılması ve «önleyici savaş» tehditleri, 1967'de olacakların bir habercisiydi.

Arap devletleri 1964'te FKÖ(Filistin Kurtuluş Örgütünün) kurulmasıyla karşılık verdiler.

Bu FKÖ'nün Filistin halkını kendi kurtuluş mücadeleleri için seferber edemeyecek cılız bir olay olduğunu ve örgütün gerçek işlevinin bunun tam tersine halkın bu mücadeleye girmesini önlemek olduğunu anlamak için Arap devletlerinin (İskenderiye'deki zirve toplantısında) kendi aralarında uzun pazarlıklardan sonra, örgütün «liderliğinin» şu iğrenç demagog Ahmet el Şukeyri'ye verildiğini hatırlamak yeter. Bu sözde FKÖ (Filistin Kurtuluş

Örgütü), Arap ordularının bir parçasıydı, Filistinlilere hareket özgürlüğü verilmemişti. FKÖ, olaylar tarafından çoktan aşılmış küçük burjuva ve burjuva unsurları, kendi halklarının kurtuluş mücadelesine daha 1936-1939 isyanında ihanet etmiş unsurları bürokratik bir tarzda bir araya getirdi. Arap devletleri Filistin'in kurtuluşunun kendi orduları tarafından sağlanacağını ileri sürmeye devam ettiler. Bunun **imkansız** olduğu sadece deneylerle kanıtlanmamıştı (1967 ve sonrasında gene kanıtlanacaktı) aynı zamanda bu iddia bütünüyle demagojik ve ikiyüzlüydü, çünkü Arap devletleri, sorunun böyle çözümlenmesini yasaklayan **geçici barışı** kabul ediyorlardı aslında.

Küçük burjuvazinin, yerine geçtiği komprador ve latifundia sahibi burjuvaziden daha önemli bir şey yapamamasının altında yatan nedenleri, hem İsrail le ilgili olarak hem de Arap birliği ile ilgili olarak uğradıkları ikili yenilginin nedenlerini tahlil etmeliyiz. Mısır'da «yeni sınıfın» oluşumundaki aşamaları, bu sınıfın hükümet biçimini ve ideolojisini tahlil eden Mahmut Hüseyin, devlet kapitalizminin, gene de **kapitalizm olmasından** ötürü, dünya kapitalist sistemi içinde **kalmak zorunda olduğunu** ve bu yüzden emperyalizmden gerçekten kopamayacağını gösteriyor. Bu toplumun dünya kapitalist sistemine bağlılığı, bu yüzden azgelişmişliği **kaçınılmaz olarak** sürdürecek ve bütün gerçek bağımsızlık ve ilerleme umutlarını boşa çıkaracaktır. Ticari ortak ve sermaye kaynağı (buna «yardım» adı verilecek) olarak SSCB'nin Amerika'nın yerini alması, bu temel bağımlılık ilişkisinde hiç bir değişiklik yapmaz. Çünkü gelişme, dünya sisteminin merkezlerine bağımlılığı sürdüren, sürekli kılan mahalli aracıyı **«satın almak»** amacını taşıyan

bu çerçeve içinde başarılamaz. Zamanımızda küçük burjuvazi, yani mahalli **bağımlı devlet kapitalizminin** temel dayanağı, kendi döneminde **bağımlı özel kapitalizmin** temel dayanağı olan **eski latifundia sahibi ve komprador burjuvazinin** başlıca iletme kayışı haline gelmektedir. Bu küçük burjuvazinin ideolojisini tahlil ettiğimiz zaman, bu iletme kayışı rolü iyice görülecektir. Bu sınıfın ideolojik boşluğu, herşeye uyum gösterme eğilimi, oynadığı bu rolü, dünya ölçüsünde burjuva ideolojisinin taşıyıcısı rolünü yansıtmaktadır.

Bu yüzden, bu yeni bağımlı sınıfın «sosyalizm»i, bağımlı devlet burjuvazisi olarak gerçek karakterini gizlemek için bir maskedir sadece. Bu «sosyalizm» kitleleri kandıramaz; onları bir süre için hareketsiz kılabilir ama aktif şekilde seferber edemez. İşte Arap ordularının göstermiş oldukları nerdeyse biyolojik zayıflığın kaynağı budur. Aynı şekilde, bu sınıfın uğrunda çalıştığını iddia ettiği Arap birliği de onun gerçek amacı değildir. Bu «birlik» ona süregiden İsrail istilası ve bu istilaya karşı kendi halkının reaksiyonu tarafından zorlanmıştır. Birlik ancak emperyalizme karşı mücadelede birlik olabilir. Kendilerini emperyalizmden kurtarmayı, bizzat emperyalizm tarafından yaratılmış olan «devletlerin» sıkışık çerçevesi içinde başaramayacaklarını ancak kitleler takdir edebilirler. Ayrı ayrı düşünüldüklerinde Mısır'ın veya Suriye'nin ya da Irak'ın kurtuluşu anlamsızdır. İsrail, bu ülkelerin herbirini tehdit eden ardarda saldırılarıyla, ilgili herkese tecrit olmuş bir halde kurtuluşun imkansızlığını hatırlatmaya devam etmektedir. Bir devlet burjuvazisi olmuş olmakla ve bu devletlerin kaderinin sorumluluğunu taşımakla küçük burjuvazi Arap birliğini gerçekten ilerletmek için her-

hangi bir çaba göstermiş midir? Hayır. Bu burjuvazilerin en «ileri olanı» sadece diğerlerini zaptetmeye bakmıştır: Mısır'ın Suriye'deki «Firavunculuğunun», Irakla olan ilişkisindeki ilhamların ve bu ülke halkaları ve burjuvazilerinin tepkilerinin anlamı budur; bu da emperyalizmin ekmeğine yağ sürmüştür. Gerçek birlik, biricik olası birlik, emperyalizme karşı mücadelede halkların birliği, bu burjuvaziler tarafından istenmemektedir: tam tersine onlar bundan korkmaktadırlar.

Böylece kaçınılmaz bir şekilde 1967 felaketine doğru ilerledi durum. 1956 ile 1967 arasında İsrail toplumundaki çelişkilerin gittikçe hızlanan gelişmesi, Yahudi göçünün azalması, ülke içindeki toplumsal ve ırksal çatışmalar (Batılı ve Doğulu Yahudiler arasında) Haziran 1967 İsrail saldırısına yol açtı. İsrail'in askeri zaferi ile birlikte Ürdün'den, Suriye'den ve Mısır'dan toprak ilhak edilmesi ve böylece İsrail sömürgeciliğine tabi olan Arapların 300,000'den 1,300,000'e çıkması, bölgenin, her biri kendi yerli iletme kayışına sahip olan Amerika ile Rusya arasında taksim edilmiş olmasına dayalı **geçici barışa ve statüko'ya son verdi**.

Ruslar ve Amerikalılar, statüko'nun bu altüst olmasından ilk zarara uğrayanlardı. İsrail birliklerinin saldırıdan önceki mevzilerine çekilmesini isteyen 22 Kasım 1967 tarihli ünlü Birleşmiş Milletler kararını çıkartmalarının nedeni de buydu. Mısır ve Ürdün dahil, belli başlı Arap devletleri tarafından kabul edilen bu karar hiç bir şeyi çözmedi, çünkü Siyonizm'in saldırı gücünü hiç dokunmadan olduğu gibi bırakmıştı. Eski statüko'ya dönerek 1956 ameliyatını tekrar etmek gibi «dindar bir arzu»dan çıkıyordu. Ama

1967'nin İsrail'i, 1956'nın İsrail'i değildi. İsrail «mikro-emperyalizmi» o zamandan bu yana güç kazanmıştı ve zaferinin meyvalarından vazgeçmek zorunda değildi. Gene o vakitten beri, Arap devletleri de kendi halkları ile uğraşmak zorunda kalmıştır ve bu halkı lafzi demagoji ile aldatma imkanları da artık sınırlanmıştır. Sina'yı düzenli güçlerle yeniden ele geçirmeyi vaat etmek kolaydır; ama her geçen gün, bunun imkansız olduğunu, uçakları Yukarı Mısır'ın üzerinden kılına dokunulmadan geçen ve Kahire'yi bombalayan, Suriye hava sahasına tecavüz eden ve Beyrut hava alanını imha eden İsrail ordusunun hasımlarından daha güçlü olmaya devam ettiğini gösteriyor.

Üstelik, İsrail'in «zaferi» Filistin halkını Arap bürokratlarına kulluktan kurtarmış ve kendi kurtuluşları için devrimci mücadeleye girmelerini sağlamıştır. Siyonist sömürgeci tahakkümünün sonuçlarıyla en «ilgili» taraf olarak Filistin halkının zaten başka bir alternatifi olmamıştır. Filistinlilerin, İkinci Dünya Savaşı öncesinde bile, öteki Arap halklarından çok daha radikal olmalarının nedeni de buydu. 1920'lerde bazı Yahudi aydınları tarafından kurulan Filistin Komünist Partisi 1930'larda Araplaştı. 1924'te ileri sürülen «Partiyi Araplaştırma» sloganından da anlaşılacağı gibi, o günlerde Komünist Enternasyonal hâlâ devrimci bir rol oynuyordu. Arap «hakim» sınıflarının ihanetiyle yüz yüze kalınca Filistin KP'si, ulusal kurtuluştan yana olan tek Arap partisi haline geldi; ne yazık ki, 1936-1939 isyanını Komünist liderliğinde dönüşsüz bir devrime dönüştürerek zafere ulaştıracak kadar kuvvetle köklenmemişti halkın içinde. Dünya savaşı, Sovyetlerin Batı emperyalizmini yatıştırma politikası, ve savaştan sonra da «dev-

let politikası» ve bunu izleyen yozlaşması, Filistin Komünizminin gerilemesine yol açtı. Savaş sırasında Parti, belirsiz bir «Ulusal Cephe» haline dönüştürüldü ve 1947 taksiminin kabul edilmesiyle bir «İsrail Komünist Partisi» kuruldu; bu parti, en azından Yahudi seksiyonu ile, Siyonizme gömülmeye mahkumdu.

Böylece Arap kitleleri çaresiz bir dağınıklığa terkedilmişlerdi. Kendi ülkelerinden çıkarılmış ve darmadağınık olmuş Filistinliler, önce, iltica ettikleri komşu ülkelerin, özellikle Ürdün, Suriye ve Lübnan'ın politik hayatına katılmaya çalıştılar. Bu ülkelerde Baas Partisinin «sola dönüşüne» yol açtılar. Sonra, kendilerini Filistinliler olarak örgütlemek için çalışmaya başladılar. Bir kaç ay süreyle İsrail'in karşısında hiç bir «Arap himayesi» olmadan yanlız kaldıkları kısa 1956 deneyi onlar için çok yararlı oldu: bir kez daha savaşmayı öğrendiler. 1 Ocak 1959'da El Fetih'i, Filistin halkının büyük savaş örgütünü işte bu deney doğurdu. 1965'te El Fetih ve askeri kolu El Asifa, çaresiz FKÖ'nü aşarak silahlı mücadeleye başladılar. Haziran savaşı, FKÖ'nün sahtekarlıklarına son verdi ve El Fetih'i Filistin halkının kurtuluş mücadelesinin bilfiil lideri haline getirdi. 1968 Mart'ındaki Karâme savaşı, İsrail sömürgeciliğine karşı başlıca engelin Filistin halkı olduğunu kanıtladı. El Fetih'in amacı, Arap ya da Yahudi bütün vatandaşları sadece «kanun önünde» değil **gerçekte de** eşit olan **bir bağımsız, demokratik Filistin devleti** (bu, İsrail'in sömürgeci ve ırksal ayrıcalıklarının, ve dolayısıyla da bu ayrıcalığın altında yatan kapitalist sistemin kaldırılmasını öngerektirir), devrimin önündeki tek mümkün yolu tanımlar.

Üniter bir devlet mi, yoksa iki uluslu bir devlet

mi, bir Orta Doğu Konfederasyonu mu, yoksa başka bir şey mi: Arap Doğusunun sorunlarının çözüleceği nihai **biçimleri** mücadele ve yalnız mücadele belirleyecektir. Şu anda bu konular üzerinde tartışmak, ileriye giden tek yol olan **anti emperyalist kavgayı** engellemek isteyenlerin amaçlarına hizmet etmek olacaktır.

Filistinlilerin mücadelesinde yeralan tek örgüt **El Fetih değildir.** 1960 sıralarında Suriye'de Baas Partisinin üyeleri tarafından kurulan Filistin Halk Kurtuluş Cephesi de, öncelikle Filistin halkının kendi davasından sorumlu olduğunu ilan etmiştir. Bu örgütün sol kanadı, Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi, Marksist-Leninist olduğunu vurgulamakta ama eylemde El Fetih'ten ayırmamaktadır kendini. Üstelik, farklı savaş örgütleri ortak bir Filistin Ulusal Konseyi kurmuşlardır. Filistinlilerin savaş örgütündeki çeşitli grup ve eğilimlere Marksizm «sertifikaları» dağıtmak bize düşmez: yalnız Filistin halkının bu konularda konuşmaya hakkı vardır. Böyle yapmaya kalkmak (ne yazık ki, yeni Filistin solu ve özellikle Avrupada küçük devrimci gruplarda örgütlenmiş sol unsurlar sıksık yapıyor bunu) sadece kendi işi olmayan şeylere karışmak ve çekilmez bir «ideolojik pederşahilik» örneği vermek olmaz, aynı zamanda Filistinlilerin mücadelesine de zarar getirir.

Filistin halkının savaş alanına girişi, yalnız Filistin'de değil Filistin mültecilerinin de bulunduğu komşu Arap ülkelerinde (özellikle Ürdün ve Lübnan'da) ve dolayısıyla bütün Arap dünyasında, sorunun öğelerini köklü bir biçimde değiştirmiştir.

Emir Abdullah'a (1946'da krallığa getirildi) ve-

rilen kukla Ürdün devleti, 1948'de Filistin'in Batı Yakası bölgesini ilhak etmeden önce, bir politik hayata sahip değildi. Abdullah haini (İsrail'le çatışmaya düşmesinden ötürü 1951'de öldürüldü), oğlu Talat ve daha sonra da torunu Hüseyin, yavaş yavaş ülkenin kontrolunu kaybettiler. Filistin Komünizminin bir kolu olan Ulusal Kurtuluş Birliği önceleri, 1949'le 1955 arasında ülkenin gerçekten örgütlü tek politik hareketiydi. Ama oportünist çizgisi («İsrail sömürgeciliğine saldırmadan önce Amman'daki hakim gücü değiştirmek») kitleleri kazanmasını engelledi (bunun için devrimci eylem gerekiyordu) ve etkisini Filistin aydın çevreleriyle sınırlı tuttu. 1956'da bunalım gelip dayandığı vakit, Ulusal Kurtuluş Birliğinin Komünistleri tarafından desteklenen Süleyman el Nabulsi'nin kısa ömürlü hükümeti için yol açılmıştı böylece. Daha sonra bu «ilerici» hükümetin Kral Hüseyin tarafından görevden atılması, bunun doğru çizgi olmadığını gösterdi. Doğru çizgi, Ürdün'de mülteci kamplarının içinde ve dışında, kukla kralı ve yönetimini hiçe sayarak kendi otoritesini kuran - ve bu otoriteyi fiili olarak, işgal edilmiş Filistin'deki silahlı mücadelenin bir işlevi olarak kuran - El Fetih tarafından pratiğe konuldu.

Filistin halkının sahneye girmesiyle, küçük ve sessiz Lübnan'da bile politik şartlar altüst oldu. O zamana kadar, Lübnan devleti, küçük burjuvazi tarafından Suriye, Irak ve Filistin'de bağımlı devlet kapitalizmlerinin kurulmasına yol açan değişikliklerden etkilenmemişti. Sermaye için bir gizlenme yeri ve bir turist genelevi olarak Lübnan'ın emperyalist sistem içindeki özel görevleri, «Orta Doğu'nun İsviçresi»nin daima halk kurtuluş hareketlerinden uzak kalacağı sanısını yaratmıştı. 1952'de, sistemin «iş-

leyişinin» garantisi olan yozlaşmış plütokrasinin simgesi Bişar El Huri'nin düşüşü de, 1958 yazında Amerikan deniz piyadelerinin çıkarması ve daha sonra da çekilmesi üzerine Camille Şamun'a yöneltilen meydan okuma gibi pratikte hiç bir şeyi değiştirmedi. Ama 1967'de Lübnan'daki Filistin mültecilerinin muharebe vaziyetine geçmeleriyle birlikte her şey değişti. Bilindiği gibi, Lübnan'ın müzikal - komedi durumu, o günden beri Arap emirlerinin ve «sosyalist» bürokratların sermayeleri için emin bir yer değildir artık.

Arap yarımadası, Sudan, Libya ve uzakta kalan Mağrip te, Filistin halkının savaş alanına girişinin etkilerini duymuşlardır.

Arap yarımadasında petrol şirketlerinin ve göçebe şeyhlerinin hiç itirazsız hüküm sürdükleri dönemler geride kalmıştır. Birinci Dünya Savaşının sonunda Şerif Hüseyin'in Mekke'den atılmasından sonra kurulan Suudi Arabistan, hâlâ bir Aramco krallığıdır, ama artık kentsel işçi ve küçük burjuva çekirdekleri bulunmaktadır ve bunlar da iktidardaki hanedanı bazı tavizler vermek zorunda kırakmışlardır. Eylül 1962'de Yemen'de İmam Bedir'in düşmesi, Güney Yemen'deki kitle hareketleri, bütün bölgede ulusal kurtuluş hareketinin güçlenmesi, kadim Saba krallığını günümüz dünyasına çekmiştir. Suudi Arabistan'ın Yemen'de Bedir'e bağlı kabilelerin yanında sürekli müdahaleleri, ve cumhuriyet rejimi içindeki «ılımlı» unsurlara (Sallal ve sonra da Kadı Abdülrahman el İryani) dayanan Mısır askeri müdahalesinin 1962'den itibaren karşılaştığı aynı ölçüde sürekli yenilgiler (Haziran 1967 savaşından sonra Mısır birliklerinin çekilmesine kadar), yeni cumhuriyetin çökmesine yol açmadı. Tersine, Yemen'de

devrimci güçlerin görece yenilgisinden ders alan Güney Yemen halkı, güney-doğu Arabistan'ın küçük sultanlıklara (Aden, Abu Dabi, Muskat, vb.) bölünmesini devam ettirmek isteyen İngiliz planını başarısızlığa mahkum ederek daha ileri zaferler elde edebilecekler.

Daha çok Arap dünyasının sınırlarında kalmakla birlikte, Sudan da artık bölgenin kurtuluş hareketine uzak kalamıyor. 1953 İngiliz-Mısır anlaşmasıyla yerli iktidarın ülkenin geleneksel hakim sınıflarına (Ensar ve Aşikka dini cemiyetlerinin «yarı feodalları») verilmesi, emperyalist egemenliğin tartışmasız devamını sağlayamamıştır. Zaman zaman «tatminsizliklerini» dışa vuranlar yalnız (1944'ten beri örgütlü olan) Komünistler, işçi sınıfı (özellikle güçlü demiryolu işçileri sendikası) ve «eğitimli» küçük burjuvaziyle kalmamıştır. Geleneksel hakim sınıflar tarafından kontrol edilen sahte parlamento sisteminin ve bundan sonra da kent küçük burjuvazisine dayanmaya çalışan Abud'un askeri diktatörlüğünün düşüşüyle birlikte kent ve kır kitleleri hareket etmeye başlamışlardır. Sudan'ın Arap olmayan güney kesiminde artık bütün bölgeye yayılmış olan isyan, hem bölgedeki köylülüğün kuzeydeki bürokrasi aracılığıyla uygulanan emperyalist tahakküme verdikleri cevap, hem de emperyalizmin kendisine hizmet eden bu bürokrasiye baskı yapmak için kullandığı araçtır.

Libya gibi petrol şirketlerinin egemenlik alanı olan bir çöl ülkesi bile, geçtiğimiz yılda(*), Filistin halkının harekete geçmesinin etkilerini duymuştur. Eskimiş monarşinin yerine öteki Arap ülkelerindekilere

(*) Bu kitabın ilk basım tarihi 1970 dir - çev.

benzeyen, küçük burjuva kökenli bir subay takımını geçiren darbe, büyük ölçüde 1967 İsrail saldırısı ve sonrasının sonucudur.

Mağrip ise, Fransız sömürgeciliğinin özel tahakküm biçimleri ve yarattığı mahalli sorunlar kadar coğrafi uzaklığı ve kendine özgü çizgileri, özellikle de Berberi karakterinde oluşu nedeniyle, Arap Doğusunu sarsan akımlardan uzak kalmıştır. Cezayirdeki Fransız sömürgeciliği, herhalde emperyalizm çağından çok önce başladığı için ve Fransız kapitalizminin geriliğinden ötürü, kısmen «yoksul beyaz» koloni yerleşmeleri biçimini aldı. Bu tarımsal sömürgeleştirme hedefi, Tunus ve Fas için de geçerliydi. Mağrip'te ve özellikle Fransız finans kapitalinin madenciliğe ve hatta sanayi işletmelerine yaptığı yatırımlarla öne çıkan Fas'ta, daha ileri kolonyalizm biçimleri, ancak sonradan sonraya gelişti. Bu üç ülkenin her birinde kolonyalizmin doğurduğu toplumsal yapıdaki farklılıkları tahlil eden Samir Emin, şunları yazıyor:

Cezayir'de toprak aristokrasisinin çoktan ortadan kalkmış olmasının nedeni, kolonyalizmin etkilerinden çok, Abdülkadir'in (1830-1848) indirdiği darbelerdir: oysa Fas'ta bunun tam tersine, toprak aristokrasisi kolonyalizm tarafından güçlendirilmiştir; Tunus'un durumuysa, bu iki gelişme tipinin arasında bir yere düşer. Her üç ülkede de küçük burjuvazinin belirgin yükselişi nedeniyle bu yapı farklılıkları bugün yavaş yavaş önemini kaybetmekteyse de, daha uzun bir süre ulusal hareketi etkilemeye devam edecektir. (10)

---

(10) Samir Emin, **Le Maghreb moderne**, Paris, 1970.

Cezayir'in fethi sırasında, 1848'e kadar yürütülen yoketme savaşı, Cezayir direnişine bir halkçı - köylü karakter verdi ve aynı zamanda kentsel seçkinlerin imhasına ya da büyük ölçüde göçüne yol açtı. Kolonyalistler tarafından seçilen yeni kentsel tabakanın gerek kırsal kesimlerle gerekse kentlerdeki eski hakim sınıflarla hiç bir bağı yoktu. Ferhat Abbas'ın belirttiği gibi, çok uzun bir süre milliyetçiliklerinin yüzeyde kalmasının ve taleplerinin de «asimilasyoncu» bir karakter taşımasının nedeni buydu. Fransız kolonları **pieds noirs**'dan(*) gelen muhalefet, zaten bu saçma asimilasyon düşüncesini iyiden iyiye olanaksızlaştırmıştır. Zamanla, direniş hareketleri, tabanlarını kentlerdeki halk unsurlarına ve Fransa'daki Cezayirli işçilere kaydırdılar. 1954'teki silahlı ayaklanmayı gerçekleştiren hareketin evrimi de böyle olmuştu. Ve Cezayir milliyetçiliği de uzun ve korkunç Cezayir savaşı (1954-1962) içinde gerçek anlamıyla yeniden doğmuştur.

1850 ile 1945 arasında, Cezayir milliyetçiliğinin ilk dönemiyle günümüzde yeniden doğuşu arasındaki uzun boşluğun, Cezayir'den daha sonra kolonileştirilen Tunus ve Fas'ta bir paraleli yoktur. Samir Emin'e göre, bu olgu, neden Tunus ve Fas'ta «kolonyal fethin şartları farklı olduğu için modern ulusal hareketin Cezayir'deki gibi kitle içinde geçmiş bulunmayışını açıklar». Tunus'ta 1930'larda burjuva ve küçük burjuva çevrelerde kurulan ulusal hareket hiç bir zaman asimilasyon hayallerine düşmedi ama öte yandan da, her zaman «burjuva» ve «ılımlı» bir karakter taşıdı; bu, başından beri onu temsil eden insanın Burgiba oluşundan da bellidir. 1954'te bu

(*) Cezayirde yerleşen beyazlar - çev.

«ılımlı» hareket köylü kitlelerinin isyanıyla sıkıştırılınca, Fransa'nın izlediği ve 1956'da Tunusun bağımsızlığı ile sonuçlanan taviz politikası, durumu kurtardı. Kolonyal yönetime bunlardan sonra girmiş Fas'ta, süreklilik daha da belirgindir. Fas'ta, «modern kentsel milliyetçi hareket... bağımsızlık elde edilene kadar bu hareketin tartışmasız liderliğini yapan ülkenin geleneksel seçkinlerinin yanında yer almak zorunda kalmıştır.»

Fransız kolonyalizminin uzun sürmüş karanlığından çıkan Mağrip, Arap Doğusundan tecrit olduğu için, ancak zorlukla yeniden kazanabildi kişiliğini. Arap dünyasına ait olma duygusu tamamen yok değildiyse de, Mağrip'in milliyetçiliği salt mahalli bir nitelikteydi. Cezayirli, Tunuslu, Faslı. Bu üç ülkenin bağımsızlıklarını kazandığı şartlar, tarihsel nedenlerle, farklı da olsa, Samir Emin bağımsızlıktan bu yana geçen dönem hakkında şunları yazıyor:

Mağrip devletlerinin son yıllarda gösterdiği politik evrim, derinlerde yatan toplumsal gerçekliklerin kolonyalizm tarafından biçimlendirilen görünüşteki politik gerçeklik üzerindeki zaferini yansıtmaktadır bir ölçüde. Cezayir ulusal hareketi, bağımsızlık savaşının ilk yıllarında radikalizmin doruğuna çıkmasından sonra, küçük burjuva tabakalar tarafından ele geçirilmiş ve sonuçta bağımsızlığın meyvalarını toplayanlar bunlar olmuştur... Tunus'ta, yükselen küçük burjuvazinin gittikçe artan nüfuzu ile, Destur Partisi yavaş yavaş kapitalist liberalizmden «ulusal sosyalizme» kaymıştır... Cezayir soldan sağa doğru evrim gösterirken, Tunus'ta bunun tersi olmuştur... Fas'ta, rejim henüz kendini dengeye kavuşturamamıştır: küçük burjuvazinin baskısı 1960'ta

rejimi sürükleyip götürmek üzereyken yenilgiyle karşılaşmış ve bu da geleneksel tutucu güçleri yeniden iktidara getirmiştir. Cezayir ve Tunus evrimlerini hemen hemen tamamlamışlardır. Cezayir'de devrimci köylü radikalizminden, Tunusta ise ılımlı milliyetçilikten kalkılmış ve her ikisinde de küçük burjuva ulusal «sosyalizmine» varılmıştır. Fas, tarihinin bu bölümünü henüz kapamış değildir, küçük burjuva sosyalizminin toplumsal ve politik güçleri şimdiden mevzilenmiştir bu ülkede.

Zamanımızda, «azgelişmişliğin» sürdürülmesine yardım ettiği için emperyalist egemenliğin dayandığı temel olan «küçük burjuva milliyetçi» otorite, her yerde aynıdır. «Yardım», ister Cezayir'deki gibi Sovyetlerden gelsin, ister Tunus'taki gibi Amerikan yardımı olsun, bu bağımlı politik otoritenin yerinde kalmasını ve güçlenmesini sağlama görevini yerine getirmektedir. Aynı zamanda, Mağrip coğrafi bakımdan Filistin'den uzak olduğu ve İsrail'in tehdidini hissetmediği için, anti emperyalist mücadelenin zorunlu birliğinin bilinci, burda Arap Doğusunda olduğundan da fazla kitle üzerinde etkisi bulunmayan devrimci çevrelerle sınırlıdır. Bu da göstermiyor mu Arap birliğinin dar, cansız bir vilayetçiliğe saplanmış küçük burjuva yöneticiler tarafından gerçekleştirilemiyeceğini? Üstelik, sonuna kadar benimsedikleri bu vilayetçiliğin nedeni, kendi yönetimlerinin şartlarından biri olan dış güçlere (Sovyetler de dahil) bağımlılıkken. Aynı zamanda, bu **birliğin,** İsrail kolonyalizminin sürekli saldırıları ile söz konusu devletlere dışardan **zorlanan** bir şey olduğunun da kanıtı değil mi bu? Birliğin, yalnız **anti emperyalist mücadele içinde birlik** olarak bir anlam taşıdığını **göstermiyor**

mu? Geri kalan her şey, yani «ulusal sorunun çözülmesi» (tek bir Arap devleti mi yoksa bir kaç Arap devleti mi) arkadan gelecektir: sadece kitlelerin bu devrimci mücadelesi bu sorunu çözüme bağlayacaktır, yoksa «ulus teorisi» hakkındaki gevezelikler değil.

İşte böyle, 1967 İsrail saldırısı daha önceki yirmi yılın statükosuna bir son verdi. Tarihin istihzası, İsrail için bu statükoyu nihayet Arap devletlerine kabul ettirerek **perçinlemek** amacını taşıyan bu saldırının tam ters bir sonuç vermesine yol açtı. İster Batı tarafından ister SSCB tarafından desteklensin, ister yerli «liberal» kapitalizmin ister devlet kapitalizminin temellerini hazırlasın burjuva ve küçük burjuva milliyetçiliğinin aczini teşhir etmeye yaramıştır İsrail'in zaferi, o kadar. Zamanımızda, «azgelişmiş ülkelerdeki» kapitalizmin ancak **bağımlı** ve dolayısıyla da güçsüz bir kapitalizm olabileceğini göstermiştir. Tek bir gücü «özgürleştirmiştir»: Filistin halkının gücünü. Ama böylece Arap dünyasında yeni bir çağ açmıştır; bölgenin halklarının emperyalizme ve Siyonizme karşı ortak mücadele çağını, sosyalist devrim savaşıyla birleşmekten başka çaresi olmayan ve proletaryanın ideolojisi tarafından yönetilen bir özgürlük savaşı çağını açmıştır.

Fiatı 8 Lira